

Ἄντι Προλόγου

Τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ δημοσιεύει ἕξι ἄρθρα ποικίλης θεματικῆς. Τὸ πρῶτο ἐξ αὐτῶν ἀνήκει στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ Νίκο Νικολαΐδη καὶ ἀφορᾷ τὴ δυναμικὴ τῆς ἀγιότητος. Ἀμέσως μετὰ ὁ ἀναπληρωτὴς καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ πρωτ. Βασίλειος Γεωργόπουλος, μὲ τὸ τρίτο ἀπὸ μία σειρά ἄρθρων του, σχολιάζει τὴ νεοσχολαστικὴ ἐκδοχὴ τῆς περὶ τῶν μυστηρίων δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀκολούθως ὁ Πέτρος Παναγιωτόπουλος, ἐπίκουρος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, ἀναφέρεται στὸ δίπολο Πίστης καὶ Ἐπιστήμης, παραθέτοντας τὶς ρωμαιοκαθολικὲς θέσεις ἐπ' αὐτοῦ. Στὴ συνέχεια ἡ Ἀγγελικὴ Χατζηϊωάννου κάνει εἰδικὴ ἀναφορὰ στὸ μέρος ποὺ βρίσκονταν οἱ ποιμένες κατὰ τὴ γέννηση τοῦ Κυρίου καὶ τὸ ὅποιο ἀργότερα κατέστη ναός - προσκύνημα. Ἐπειτα ὁ πρεσβ. Κυπριανὸς Ἀθανασίου περιγράφει τὶς διάφορες ἐκκλησιολογικὲς παραμέτρους τῶν μνημοσύνων. Τὸ τεῦχος συμπληρᾷ τὸ ἄρθρο τῆς Ἀθηνᾶς Κονταλῆ, τὸ ὅποιο παρουσιάζει τὶς θέσεις τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ γιὰ τὶς ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐπανάστασης.

Ὁ ἐπιμελητὴς

ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΤΡΙΜΥΘΟΥΝΤΟΣ

ΕΤΟΣ Η΄, ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί Προλόγου.....	1
Νίκου Νικολαΐδη, <i>Οί Άγιοι</i>	3
Βασίλειου Γεωργόπουλου (πρωτ.), <i>Ἡ περὶ τῶν μυστηρίων δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας [Ἡ νεοσχολαστικὴ τους ἐκδοχή]</i>	8
Πέτρου Παναγιωτόπουλου, <i>Οί προσεγγίσεις τῆς Ρωμαιοκα- θολικῆς Ἐκκλησίας στὶς σχέσεις Πίστης καὶ Ἐπιστήμης</i>	13
Ἀγγελικῆς Χατζηϊωάννου, <i>Τὸ ἱερὸ Προσκύνημα τοῦ χωριοῦ τῶν ποιμένων στὴ Βηθλεέμ</i>	25
Κυπριανοῦ Ἀθανασίου (πρεσβ.), <i>Τὰ ἱερὰ μνημόσυνα</i>	31
Ἀθηνᾶς Κονταλῆ, <i>Ἐλευθερία καὶ Ἐπανάσταση στὸν Ρήγα Βελε- στινλῆ</i>	45

Οἱ Ἅγιοι

Νίκου Νικολαΐδη

Ὁμότιμου Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ/
Καθηγητῆ Τμήματος Θεολογίας Πανεπιστημίου Λευκωσίας

Ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι πάμπλουτη ἀπὸ Ἁγίους. Καθημερινὰ τὸ Ἁγιολόγιό της εἶναι ἔμπορτο ἀπὸ Ἁγίους. Καὶ μᾶς καλεῖ νὰ τοὺς τιμήσουμε, νὰ τοὺς γιορτάσουμε καὶ νὰ τοὺς μιμηθοῦμε. Ποίους, ὅμως, ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ Ἁγίους; Ἡ, ὀρθότερα, ποίους ἡ Ἐκκλησία μας, ὄχι ἀνακηρύσσει, ἀλλὰ διακηρύσσει Ἁγίους, ἢ ποίους ἀγιοκατατάσσει, καὶ ὄχι ἀγιοποιεῖ, ὡς Ἁγίους της;

Οἱ πιὸ πάνω ρηματικοὶ ὄροι ἔχουν τὴν ἔννοια, ὅτι ἡ Ἐκκλησία διακριβώνει τὴν ἀγιότητα ἐνὸς μέλους της καὶ προβαίνει στὴ διαπίστωση ἢ διακήρυξη ἢ διαδήλωση, ὅτι αὐτὸς εὐαρέστησε στὸν Θεό, «ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ», καὶ ἔτσι, προχωρεῖ στὴν καταχώρησή του στὸ Ἁγιολόγιό της.

Καί, ἴσως, ἐδῶ νὰ προκύπτει τὸ ἐρώτημα ἢ καὶ ἡ ἀπορία, ποιά εἶναι τὰ συγκεκριμένα κριτήρια, πάνω στὰ ὁποῖα ἐρείδεται, στηρίζεται καὶ οἰκοδομεῖται, τὸ κριτήριο τῆς ἀγιότητος ἐνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία;

Τὸ πρῶτο δεδομένο εἶναι ἡ καθαρότητα τοῦ βίου, κάποιου, ὑπὸ τὴν ἔννοια, ὅτι, διάγοντας τὸν παρόντα κόσμον, τὸ μέλος αὐτὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἀγωνιζόταν, μὲ ἀγαθὴ προαίρεση καὶ στὰ μέτρα τὰ ἀνθρώπινα, νὰ κρατήσῃ τὸν ἑαυτό του καθαρὸ ἀπὸ ἁμαρτία, ζώντας μὲ μετάνοια καὶ βιώνοντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ μυστηριακὴ ζωὴ. Καί, ὡς συνακόλουθο κριτήριο μὲ τὸ πιὸ πάνω, καὶ ἄκρως θεμελιῶδες κεφάλαιο στὴν πορεία τοῦ ἀγιασμοῦ τοῦ ἀνθρώπου τούτου, εἶναι καὶ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημά του. Τοῦτα, εὐγλωττα, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, συνομίζει καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, λέγοντας: «Ὁ γὰρ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, δογμάτων εὐσεβῶν (= ὀρθοδόξων), καὶ πράξεων ἀγαθῶν εὐπροσδέκτων τῷ Θεῷ, (διότι) οὔτε τὰ μὴ μετ' εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται

ὁ Θεός. *Τί γὰρ ὄφελος, εἰδέναι (= νὰ γνωρίζει κάποιος) μὲν τὰ περὶ Θεοῦ δόγματα καλῶς, καὶ πορνεύειν αἰσχροῶς; Τί δ' αὖ πάλιν ὄφελος σωφρονεῖν μὲν καλῶς, καὶ βλασφημεῖν ἀσεβῶς; Μέγιστον τοίνυν κτῆμά ἐστι, τὸ τῶν δογμάτων μάθημα (ἀπὸ τῆς μίας) καὶ χρεῖα νηφαλίου ψυχῆς» (ἀπὸ τὴν ἄλλη).*

Τί ὑπέροχοι εἶναι οἱ θεοπρεπεῖς αὐτοὶ λόγοι! Πόσο περιεκτικοὶ καὶ σαφεῖς ἀλλὰ καὶ διαυγεῖς ἀποβαίνουν γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ ἁγία ζωή! Συνοψίζει καὶ μαρτυρεῖ ἐδῶ ὁ Ἅγιος ὅλη τὴ διαχρονικὴ ἐκκλησιαστικὴ πράξι καὶ παράδοση, σὲ σχέσιν μὲ τὸ μέγα θέμα τῶν Ἁγίων.

Καί, παράλληλα, καὶ τοῦτο συμβαίνει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, παρακολουθοῦν τὴ ζωὴ ἐνὸς Ἁγίου στὴν παροῦσα, ὅπως στὴ μετὰ θάνατο ζωὴ του, καὶ ἄλλα σημεῖα καὶ γεγονότα, ὅπως θαύματα, εὐωδία λειψάνων καὶ προσωπικῶν ἀντικειμένων, μυροβλυσία κ.ἄ. Γενικά, ὅμως, ὁ Ἅγιος, εἴτε σὲ μακρὸ εἴτε, ἀκόμη, καὶ σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα τῆς ζωῆς του, καὶ αὐτὸ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἴδιο, ὁ Θεὸς τὸ γνωρίζει αὐτό, ἀποβαίνει μάρτυρας Χριστοῦ, μὲ τὴν πνευματικὴ ἢ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Καὶ τοῦτο, γιὰτι ἔχουμε Ἁγίους, οἱ ὁποῖοι, ἐπειδὴ ὁμολόγησαν τὸν Χριστό, «ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πείραν ἔλαβον» (Ἐβρ. 11, 36) ἢ «ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον» (Ἐβρ. 11, 37), ἢ ἄλλα ἀνήκουστα δεινὰ ὑπέστησαν μέχρι θανάτου. Ἦ, ἀκόμη, ἡ ζωὴ τους ὑπῆρξε μαρτυρικὴ, ἐνάντια στὸν ἐμπαθῆ ἑαυτὸ τους, τὸν ἁμαρτωλὸ κόσμον καὶ τὸν ἀντίδικον τοῦ ἀνθρώπου, τὸν διάβολο.

Καίριο, ὅμως, καὶ καθοριστικὸ ρόλο διαδραματίζει, ὡς πρὸς τὴ διακήρυξιν ἐνός, ὡς Ἁγίου, ἢ συνείδηση τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπομένως, ἡ κίνησι, ἂν ἐπιτρέπεται ὁ χαρακτηρισμὸς, τῆς διακρίβωσις τῆς ἀγιότητος κάποιου, προέρχεται, κυρίως, ἀπὸ τὰ μέλη, κλῆρο καὶ λαό, τῆς Ἐκκλησίας.

Ὅποτε, στὴ συνέχεια, ἀκολουθεῖ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς διακήρυξις καὶ ἀγιοκατάταξις του καί, τρόπον τινά, ἐπισημοποιεῖται ἡ ἀγιότητα τῆς ζωῆς του μὲ τὴ *Συνοδικὴ Πράξι* ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς.

Αὐτή, ἐπομένως, ἡ τάξη καὶ ἡ πράξη ἄρχεται ἀπὸ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους καὶ διακρατεῖται μέχρι σήμερα καί, ἀσφαλῶς, θὰ ἐξακολουθήσει νὰ λειτουργεῖ μέχρι τῆς συντέλειαι τῶν αἰώνων. Καὶ τοῦτο, γιατί συνοχή ὄλων τῶν Ἁγίων ἀποτελεῖ «τὸ μαρτύριον» τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνείδησός τους. Γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος ὁ Θεοφόρος ἀπὸ τῆ Σμύρνη στοὺς Ρωμαίους Χριστιανοὺς τὸ 112 μ.Χ., ἐνῶ ὀδηγεῖται πρὸς τὴ Ρώμη, γιὰ νὰ μαρτυρήσει, καὶ τοὺς καλεῖ «νὰ στήσουν χορὸν» πνευματικό, διότι «ὁ Θεὸς τὸν ἀξιῶνει, μὲ τὸ μαρτύριό του νὰ δύσει ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ νὰ ἀνατείλει στὸν Θεόν». Καὶ στὴ σχετικὴ Ἐπιστολή του ἀποκαλεῖ τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του «τοκετόν», δηλαδή «γενέθλιον ἡμέραν». Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἱεροπρεπῆ θεώρηση δίκαια γιορτάζουμε καὶ πανηγυρίζουμε ὅλοι οἱ πιστοὶ τὶς μνήμες ὄλων τῶν Ἁγίων μας, ἀφοῦ αὐτοὶ οἱ Ἅγιοι λογίζονται – καὶ ἔτσι εἶναι – ὡς οἱ ἥρωες κατὰ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῶν κακῶν δυνάμεων τοῦ κόσμου τούτου.

Ακριβῶς, τὴν ἴδια στάση μὲ τὸν ἅγιο Ἰγνάτιο τὸν Θεοφόρο, διακρατεῖ καὶ ἓνας ἄλλος μάρτυρας, ὁ ἅγιος Πολύκαρπος Σμύρνης. Ὄταν τὸν ὀδήγησαν (165 μ.Χ.) στὸ στάδιο καὶ δεχόταν τοὺς προπηλακισμοὺς τοῦ μαινόμενου πλήθους τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ τὶς δελεαστικὰς προκλήσεις καὶ τὴν ἐτυμηγορία τοῦ Ρωμαίου Ἀνθυπάτου: «τὸν Πολύκαρπον ζῶντα καυθῆναι», αὐτὸς προσευχόταν γιὰ ὅλους, ἄφοβος καὶ ἄκακος καὶ μὲ ἰλαρὸ τὸ πρόσωπο. Γιὰ νὰ σχηματίσει στὴ συνέχεια γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα του ἡ φωτιὰ κύκλο, χωρὶς νὰ τὸν ἀγγίζει, ὥστε νὰ ἀναγκασθοῦν οἱ δῆμιοι νὰ τὸν ἀποτελειώσουν μὲ ξίφος· καί, τότε, νὰ χυθεῖ αἷμα, τόσο, ἵκανὸ νὰ σβῆσει τὴ φωτιὰ, ἀλλὰ καὶ νὰ κατακλείσει ὅλο τὸ στάδιο ἄρρητη εὐωδία!

Μπροστά, λοιπόν, σ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο, καὶ ἀφοῦ φρόντισαν οἱ διῶκτες νὰ κατακαύσουν, στὴ συνέχεια, τὸ ἄψυχο σῶμα τοῦ μάρτυρα, οἱ Χριστιανοὶ κρυφὰ προσέτρεξαν καὶ ἔλαβαν ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὰ λείψανά του. Καί, ὅπως μᾶς διηγεῖται ὁ αὐτόπτης συντάκτης τοῦ μαρτυρίου του, τὰ τοποθέτησαν, ὅπου ἔπρεπε, προκειμένου ἐπ' αὐτῶν νὰ τελεῖται ἡ θεία Εὐχαριστία! [«Ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι

τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίου ὅστ᾽ αὐτοῦ, ἀπεθέμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν»].

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ 20^{ος} Κανόνας τῆς ἐν Γάγγρα Συνόδου ἐπιβεβαιώνει αὐτὴν τὴν ἀρχαία παράδοση τῆς Ἐκκλησίας καὶ καταδικάζει, ὅσους ἀμφιθυμοῦν, γιὰ τὸν σεβασμὸ καὶ τῶν λειψάνων τῶν Ἁγίων.

Ἐπομένως, τὴν «ἀποκλειστικὴ» ἀρμοδιότητα, ἂν ἐπιτρέπεται ὁ ὄρος, περὶ τῆς διαπίστωσης κάποιου ὡς Ἁγίου, ἔχει καὶ φέρει ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα. Καὶ αὐτὸ τὸ κριτήριον ἰσχύει καὶ λειτουργεῖ, ὅπως προδιατυπώθηκε, διαχρονικά.

Ὡστόσο, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπέχει καὶ ἀπορρίπτει τὸν τρόπο ἀγιοκατάταξης τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ὅπου, κατ' αὐτούς, συγκροτεῖται Ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ μία νομικίστικη διαδικασία καί, μάλιστα, ἀντιπαρατηροῦνται καί, τυχόν, ἀδυναμίες τοῦ μέλλοντος νὰ ἀγιοκαταταγεῖ, ἀπὸ κάποιον, ἀντιτιθέμενον στὴν ἀγιοκατάταξή του, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποκαλεῖται «συνήγορος τοῦ διαβόλου» (*advocatus diaboli*), ὥστε, ὅπως ὑποστηρίζουν, νὰ γίνεῖ πιὸ «ἀντικειμενικὴ» ἡ κατοχύρωση τοῦ ὑποψηφίου Ἁγίου στὸ Ἀγιολόγιο. Καί, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ποῖο εἶναι τὸ φοβερό; Αὐτὴ ἡ περὶ τῶν «Ἁγίων» ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ ἔχει τὴ δικαιοδοσία, ὄχι μόνον νὰ «ἐπιβάλλει», ἀλλὰ καὶ νὰ «ἀποβάλλει» μνημὲς Ἁγίων ἀπὸ τὸ Ἀγιολόγιο! Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ὀλίσθημα, δυστυχῶς, ἔχουν ὑποπέσει οἱ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ.

Καὶ θὰ κατακλείσουμε τὴ σύντομη αὐτὴ προσέγγισή μας περὶ Ἁγίων, μὲ τὸ «προοίμιον» τοῦ Συναξαριστῆ τῶν Νεομαρτύρων, τοῦ ὁποίου συντάκτες τυγχάνουν οἱ Κολλυβάδες ἅγιοι Μακάριος Νοταρᾶς, Νικόδημος Ἀγιορείτης, Νικηφόρος Χίου καὶ Ἀθανάσιος Πάριος, ὅπου καὶ ἀναφέρεται ἡ ὄπτασία τοῦ ὁσίου Ἀκακίου τοῦ νέου Κουσοκαλυβίτου. Ἐκεῖ, λέγεται, ὅτι ὁ ὁσιος Ἀκάκιος ὀδηγήθηκε ἀπὸ τὸν Ἄγγελό του σ' ἓναν ἐξαίσιο τόπο καὶ ὑπέροχο παλάτι, ὅπου ὁ ὀδηγὸς Ἄγγελός του τοῦ ἐξήγησε, ὅτι αὐτὰ τὰ ἀνέκφραστα εἶναι ἀπὸ τὸν Θεὸ ἐτοιμασμένα, γιὰ νὰ κατοικήσουν, μετὰ τὸν θάνατό τους καὶ τὴν κοινὴ ἀνάσταση, ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μαρτυροῦν γιὰ τὴν πίστη τους καὶ «μετὰ εὐχαριστίας ὑπομένουν τὰ κακὰ καὶ τὶς θλίψεις»!

Ναί, αὐτὰ ἐτοίμασε ὁ Θεὸς γιὰ ὅλους μας, ἀλλὰ ἄξιοι θὰ ἀποβοῦν, ὅσοι μὲ καθαρότητα καὶ θέρμη καρδίας ἀγαποῦν τὸν συνάνθρωπό τους καὶ τὸν Θεὸ καὶ μαρτυροῦν γι' αὐτὴ τὴν ἀγάπη.

Ἡ περὶ τῶν μυστηρίων δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας [Ἡ νεοσχολαστικὴ τους ἐκδοχή]

Πρωτ. Βασίλειου Γεωργόπουλου
Αναπληρωτῆ Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

(γ' μέρος)

1.8. Τὰ αἰσθητὰ μέσα τῶν μυστηρίων

Τὰ αἰσθητὰ μέσα τῶν μυστηρίων ἀποτελοῦν ἀναγκαίους ὄρους ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν ἐγκυρότητά τους. Στὰ αἰσθητὰ μέσα, στοὺς ἀναγκαίους ὄρους γιὰ κάθε μυστήριον, περιλαμβάνονται ἡ ὕλη (materia) καὶ τὸ εἶδος (forma)¹.

α) Ἡ ὕλη. Εἶναι ὁ αἰσθητὸς παράγοντας, ἀντικείμενο, ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου (π.χ. τὸ νερὸ στὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, ὁ ἄζυμος ἄρτος καὶ ὁ οἶνος στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, κ.λπ.).

β) Τὸ εἶδος. Εἶναι τὰ λόγια ποὺ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερέας καθὼς χρησιμοποιεῖ τὴν ἀναγκαίαν ὕλη γιὰ τὴν τέλεση τοῦ ἐκάστοτε μυστηρίου (π.χ. στὸ βάπτισμα: «*Εγὼ σὲ βαπτίζω εἰς τὸ ὄνομα...*»).

Βασικοὶ παράμετροι τῆς ρωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας σχετικὰ μὲ τὰ αἰσθητὰ μέσα τῶν μυστηρίων εἶναι οἱ ἐξῆς:

α) ὅποιαδήποτε οὐσιαστικὴ μεταβολὴ ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀλλοίωση ἢ τὴν ἀντικατάσταση τῆς καθορισμένης ἀπὸ τὴν Ἐκ-

---

1. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1262, 1671. Συστηματικὴ χρῆσις τῶν ὄρων ὕλη καὶ μορφή στὸ ὑπόβαθρον τῆς ὑλομορφικῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐγένετο ἀπὸ τοὺς σχολαστικοὺς θεολόγους, ἐνῶ πρῶτος ἔκανε συστηματικὴν χρῆσιν τῶν ὄρων καὶ ἐπιπλέον καθόρισε τὴν ὕλη καὶ τὴν μορφή καὶ στὰ ἐπὶ μυστήρια ὁ Οὐγὸς τοῦ Saint - Cher ἀρχῆς τοῦ 13^{ου} αἰ. Βλ. B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σσ. 633-634. M. Premm, *Katholische Glaubenskunde*, σσ. 24-25. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σ. 393.

κλησία ὕλης ἢ τοῦ εἴδους, καθιστᾷ τὸ μυστήριον ἄκυρον.

β) ἡ ἐγκυρότητα τοῦ μυστηρίου ἀπαιτεῖ ταυτόχρονη χρήση ὕλης καὶ εἶδους ἀπὸ τὸν ἱερέα ποὺ χορηγεῖ τὸ μυστήριον² (π.χ. δὲν εἶναι ἐγκυρο τὸ βάπτισμα κατὰ τὸ ὅποιο ἔγινε μὲν ἡ ἐπίχυση τοῦ ὕδατος «ὔλη», ἀλλὰ οἱ σχετικοὶ βαπτισματικοὶ λόγοι «εἶδος» ἐκφω- νήθηκαν λ.χ. μετὰ ἀπὸ δύο ἡμέρες καὶ ὄχι ταυτόχρονα).

γ) ἡ τυχὸν ἀπουσία ἢ μία τοπικὴ παραλλαγὴ συναφῶν βοηθη- τικῶν τελετουργικῶν στοιχείων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου, ὅταν ἡ παρουσία καὶ ἡ χρῆση τῶν αἰσθητῶν μέσων εἶναι σύμφωνη μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη καὶ διδασκαλία, δὲν καθιστοῦν τὸ μυστήριον ἄκυρον. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια ἡ τελετουργικὴ διαφο- ροποίηση μεταξὺ τῶν συνδεδεμένων μὲ τὴν Ρώμη, ἐπίσης, λειτουργι- κῶν ρυθμῶν (π.χ. Ἑλληνόρυθμοι) νὰ μὴν προσβάλλει τὴν οὐσία τοῦ μυστηρίου καὶ νὰ θεωροῦνται τὰ μυστήρια ἐγκυρα.

1.9. Τὰ παραγόμενα ἀποτελέσματα τῶν μυστηρίων

Τὰ ἑπτὰ μυστήρια προσφέρουν – χορηγοῦν **δύο εἶδη** χάριτος. **Τὴν ἁγιαστικὴ καὶ τὴ μυστηριακὴ χάρη**³. Τὴν ἁγιαστικὴ χάρη προσφέρουν κυρίως τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς μετά- νοιας. Αὐτὰ τὴν προσφέρουν γιὰ πρώτη φορά, τὴν ἀποκαθιστοῦν ἂν ἔχει χαθεῖ ἢ καὶ τὴν αὐξάνουν, ἐνῶ τὴ μυστηριακὴ χάρη χορηγοῦν ὅλα τὰ μυστήρια ὡς καρπὸ καὶ σχετίζεται ἢ πρόσληψή της μὲ τὴν ἐπίτευξη ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τοῦ σκοποῦ γιὰ τὸν ὅποιο συνεστήθη τὸ κάθε μυστήριον⁴. Κάθε μυστήριον ἔχει διαφορετικὸ σκοπὸ καὶ ἡ εἰδι-

---

2. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1312.

3. B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σσ. 636-638. M. Premm, *Katholische Glau- benskunde*, σσ. 38-39.

4. Στὸ πλαίσιο τῆς νεοσκολαστικῆς θεώρησης τῶν μυστηρίων, ἂν καὶ ἀντικειμενικὰ καθίσταται ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόλυτα ἐλεύθερος στὴ χορήγηση τῆς θείας χάριτος, μία ἐπίσης παράμετρος ποὺ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο συζήτησης μεταξὺ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν νεοσκολαστικῶν θεολόγων εἶναι τὸ μέτρο τῆς μυστηριακῆς χάριτος ποὺ χορηγεῖται στὴν περίπτωση τῶν ἐνήλικων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὑποκειμενικὲς διαθέσεις τοῦ ἀποδέκτη, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν *ex opera operato* δραστηριότητά τους. Βλ. M. Premm, *Katholische Glaubenskunde*,

κή μυστηριακή χάρη, τὴν ὁποία τὸ καθένα προσφέρει, σχετίζεται με τὸν διαφοροτικὸ σκοπὸ πού ὑπηρετεῖ⁵. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ἐπιπλέον, ἀποδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα τῶν μυστηρίων πού ὁ Χριστὸς ἱδρυσεν γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, καθὼς δι' αὐτῶν χορηγεῖται ἡ θεία χάρη.

1.10. Προϋποθέσεις – ἀναγκαῖοι ὄροι τέλεσης τῶν μυστηρίων ἀπὸ τὸν ἱερέα

Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ πρωταρχικὸς καὶ κύριος χορηγὸς – ἱερέας τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας (*Minister primaries, principialis*), αὐτὸς καθόρισε τὴν οὐσία τῶν μυστηρίων, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ τὰ ἀλλάξει, ἐνῶ ὁ ἱερέας εἶναι ὄργανό του (*minister secundarius, instrumentalis*)⁶ καὶ ἐνεργεῖ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ (*in persona Christi*). Γιὰ τὴ χορήγηση τῶν μυστηρίων στοὺς πιστοὺς εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ὕπαρξη τοῦ εἰδικοῦ ἱερατικοῦ θεσμοῦ⁷. Μὲ ἐξαίρεση τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὁ ἱερέας πρέπει νὰ εἶναι πρόσωπο διακριτὸ ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη.

Ἡ ἐγκυρότητα τοῦ μυστηρίου δὲν ἐξαρτᾶται σὲ καμία περίπτωση ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ποιότητα ἢ τὴν ἀρετὴς τοῦ λειτουργοῦ τοῦ μυστηρίου⁸. Ἡ ἀποτελεσματικότητά του εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ κατάσταση τοῦ ἱερέα. Ὁ κάθε ἱερέας ὅμως ὀφείλει ὑπο-

σς. 39-40. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σ. 400.

5. Θωμᾶ Ἀκινάτη, *S.Th.III*, qu. 62, 2 - 7.

6. B. Bartmann, *Lehrbuch der Dogmatik*, σ. 647. M. Premm, *Katholische Glaubenskunde*, σ. 87.

7. Παράμετρος θεμελιώδης γιὰ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ πεδίο διαφωνιῶν με τοὺς Προτεστάντες πού με ἀφετηρία τὴ γενικὴ ἱερωςὺνη ὄλων τῶν Χριστιανῶν [Λούθηρος, *An den christlichen Adel, WA 6, 407. Σμαλκ. Ἄρθρα III, 4. Μελάγχθων, *Loc communes (1521)*, 8, 119-124. Αὐγουσταία Ὁμολ., 14. Β' Ἑλβετικὴ Ὁμολ. 18-19. Γαλλ. Ὁμολ., 26], ἀμφισβητώντας τὴν εἰδικὴ ἱερωςὺνη, ὑποστήριζαν ὅτι ὅλοι οἱ πιστοὶ ἔχουν τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δυνατότητα νὰ χορηγοῦν τὰ μυστήρια, θέση τὴν ὁποία ἀναθεματίζει με σαφήνεια ἡ σύνοδος τοῦ Τριδέντου, *Sess. VII, can. 10*. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1610.*

8. Θωμᾶ Ἀκινάτη, *S.Th.III*, qu. 64, a.5. Σύν. Τριδέντου, *Sess. VII, can. 12*. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1612.

χρεωτικὰ νὰ χορηγεῖ τὰ μυστήρια κατὰ τρόπο **ἔγκυρο καὶ θεμιτό**⁹.

Γιὰ **τὸν ἔγκυρο τρόπο** τέλεσης τῶν μυστηρίων ὁ ἐκάστοτε λειτουργὸς τῶν μυστηρίων πρέπει:

α) Νὰ ἔχει τὴν ἀναγκαίαν ἐξουσία γιὰ νὰ τελέσει τὸ μυστήριο (π.χ τὸ μυστήριο τῆς ἱερωσύνης δὲν τελεῖται ἀπὸ πρεσβύτερο ἢ διάκονο).

β) Νὰ ἔχει συνειδητὰ τὴ βούληση νὰ τελέσει αὐτὸ ποὺ ἡ Ἐκκλησία ἔχει ὀρίσει¹⁰.

Γιὰ **τὸν θεμιτὸν τρόπο** τέλεσης τοῦ μυστηρίου ὁ λειτουργὸς ὀφείλει ἐπίσης:

α) Νὰ ἀκολουθεῖ τὸ καθορισμένο ἐκκλησιαστικὸ τυπικόν.

β) Νὰ ἔχει δικαιοδοσίαν ἐπὶ τοῦ προσώπου ποὺ χορηγεῖται τὸ μυστήριο.

γ) Νὰ μὴ εἶναι ἀργὸς ἢ νὰ μὴ ὑπάρχει κανονικὸ κώλυμα ἢ καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀφορισμένος.

1.11. Οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι γιὰ τὴ λήψη τῶν μυστηρίων ἀπὸ τοὺς πιστοὺς

Τὰ μυστήρια χορηγοῦνται ἀποκλειστικὰ σὲ ζῶντες ἀνθρώπους. Γιὰ τὴ λήψη τους ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, ποὺ διακρίνεται ἐπίσης σὲ ἔγκυρη καὶ θεμιτή, ἀπαιτοῦνται κατ' ἀρχὰς ὀρισμένοι γενικοὶ ὅροι. Εἶναι δυνατὸ ἓνα μυστήριο νὰ παρέχεται ἔγκυρα, ἀλλὰ νὰ λαμβάνεται ἀνάξια (*sacramentum informe*)¹¹.

α) Γιὰ τὴν ἔγκυρη λήψη

- Τὸ βάπτισμα εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητο γιὰτὶ χωρὶς αὐτὸ ποὺ προηγεῖται, κανένα ἄλλο μυστήριο δὲν μπορεῖ νὰ χορηγηθεῖ ἔγκυρα.

9. M. Premm, *Katholische Glaubenskunde*, σσ. 86-88.

10. Σύν. Τριδέντου, *Sess. VII, can. 11*. DH, *Enchiridion symbolorum*, 1611.

11. L. Ott, *Grundriß der Dogmatik*, σσ. 413-415. M.Premm, *Katholische Glaubenskunde*, σσ. 107-110.

- Για τὰ παιδιά ἢ τοὺς ἔχοντες νοητικὴ στέρηση, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἐνήλικες, δὲν ὑπάρχει κανένας ὅρος γιὰ τὴν ἔγκυρη λήψη τῶν μυστηρίων τοῦ βαπτίσματος καὶ τοῦ χρίσματος.
- Για τοὺς ἐνήλικες εἶναι ἀναγκαία ἢ πρόθεση νὰ λάβουν τὰ μυστήρια.
- Δὲν μποροῦν ὅλοι οἱ βαπτισμένοι νὰ λάβουν ὅλα τὰ μυστήρια (π.χ. δὲν χορηγεῖται τὸ μυστήριο τῆς ἱερωσύνης στὶς γυναῖκες καὶ τὸ μυστήριο τοῦ Εὐχελαίου στοὺς ὑγιεῖς).
- Πρὶν τὴν κατάλληλη ἡλικία χρήσης τῆς λογικῆς δὲν μποροῦν τὰ παιδιά νὰ λάβουν ἔγκυρα τὰ μυστήρια τοῦ γάμου, εὐχελαίου καὶ τῆς ἐξομολόγησης.

β) Για τὴ θεμιτὴ λήψη

- Ἡ κατὰ περίπτωση σχετικὴ προετοιμασία καὶ ἡ ἀνάλογη διάθεση γιὰ τὴ λήψη τους.
- Για τὰ μυστήρια τῶν νεκρῶν (βάπτισμα, ἐξομολόγηση) στὴν περίπτωση τῶν ἐνήλικων ἢ συντριβή. Ἡ ἔλλειψη πίστεως ἢ ἡ ἀνυπαρξία μετάνοιας συνιστοῦν ἐμπόδιο γιὰ τὴ χορήγηση τῆς θείας χάριτος.
- Για τὰ μυστήρια τῶν ζώντων νὰ εἶναι σὲ κατάσταση χάριτος, νὰ μὴν ὑπάρχει σοβαρὴ ἢ θανάσιμη ἀμαρτία ποὺ δὲν ἐπιτρέπει τὴ λήψη τους.

(συνεχίζεται)

Οί προσεγγίσεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στὶς σχέσεις Πίστης καὶ Ἐπιστήμης

Πέτρου Παναγιωτόπουλου
Ἐπικούρου Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

Ἐνα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ προσέλκυσαν τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς 50^{ης} ἐπετείου τοῦ θανάτου τοῦ Georges Lemaître (1894-1966), τοῦ Βέλγου ἱερέα καὶ κοσμολόγου, ὁ ὁποῖος οὐσιαστικὰ πρότεινε ὅτι τὸ Σύμπαν εἶχε μία ἀρχή (αὐτὸ ποὺ ἀργότερα πῆρε τὸ ὄνομα «Μεγάλη Ἐκρηξη» – «Big Bang») ὑπῆρξε ἡ σχέση του μὲ τὸν πάπα Πῖο IB'. Ἡ σχέση μεταξύ τους ἀφοροῦσε τὶς φιλοσοφικὲς / θεολογικὲς συνέπειες τῆς πρότασης τῆς Μεγάλης Ἐκρηξης στὴ βάση μιᾶς δυνατότητας νὰ προσφέρει «ἐπιστημονικὰ» στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ.

Σύμφωνα μὲ μία εὐρέως διάσημη ἐκδοχὴ τῶν γεγονότων σήμερα, ὁ Πῖος IB' ὑποτίθεται ὅτι ὑποστήριξε σὲ μία συζήτηση ποὺ διεξήχθη στὴν Ποντιφικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τὸν Νοέμβριο τοῦ 1951 τὴν ἄποψη, ὅτι οἱ πρόσφατες ἀστρονομικὲς ἀνακαλύψεις ἐπιβεβαίωσαν τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Βιβλίου τῆς Γένεσης, στὸ ὁποῖο ἡ δημιουργία τοῦ σύμπαντος περιγράφεται ὡς «*Fiat lux*» («Γενήθη τὸ φῶς»). Στὴν οὐσία, ἡ ἐπιστήμη, σύμφωνα μὲ τὴν κρίση τοῦ Πίου, ἐκεῖνα τὰ χρόνια παρῆχε στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ θέλει σὲ μία προσωπικὴ συνάντηση ποὺ ὑπῆρξε μεταξύ τους, ὁ Lemaître νὰ διόρθωσε τὸν Ποντίφηκα γιὰ τὸ λάθος του, λέγοντάς του ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποφαίνεται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ τὶς σχέσεις ἐπιστήμης καὶ Ἁγίας Γραφῆς.

Μὲ τὸν τρόπο ποὺ περιγράφεται, τὸ ἐπεισόδιο φαίνεται νὰ ταιριάζει πολὺ καλὰ μὲ τὴν ἔντονη προσωπικότητα τοῦ ἀββᾶ Lemaître, ἀφοῦ ὁ Βέλγος κοσμολόγος εἶχε ἤδη σὲ μία προηγούμενη περίσταση «διορθώσει» τὸν Albert Einstein, ἐπισημαίνοντας ὅτι οἱ γενικὲς ἐξισώσεις πεδίου τῆς σχετικότητας, οἱ ὁποῖες περιέγραφαν τὸ σύ-

μπαν στο σύνολό του και τις όποιες εισηγήθηκε ο Γερμανός φυσικός, πρέπει να εφαρμόζονται μόνο σε ένα στατικό σύμπαν, ενώ στην πραγματικότητα περιγράφει καλύτερα ένα διαστελλόμενο σύμπαν. Ο Άϊνστάιν δεν δέχτηκε αρχικά την άποψη του Lemaître και εισήγαγε μία παράμετρο *ad hoc* στις εξισώσεις (τον όρο λ) ακριβώς για να «έξισοροπήσει» αυτή την επέκταση, να αλλάξει γνώμη αργότερα και να ομολογήσει ότι έκανε το μεγαλύτερο λάθος της ζωής του σε αυτήν την περίπτωση. Ποιος είναι όμως αυτός ο θυελλώδης και γεμάτος αυτοπεποίθηση κοσμολόγος κληρικός, ο οποίος θεωρούσε τον έαυτό του ικανό και μέσα σε λίγα χρόνια, να διορθώσει τον πατέρα της Σχετικότητας και έναν προκαθήμενο της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας; Άς προσπαθήσουμε να εξετάσουμε την ακρίβεια των γεγονότων.

Καταρχάς, η ιδέα να συστήσουμε σε έναν Πάπα να διατηρήσει την έπιστήμη ξεκάθαρα διακριτή από την πίστη, και τη φύση του σύμπαντος από τη δυνατότητα που έχει αυτός ο Δημιουργός, συναντά σήμερα την ευνόικη θέση του μεγαλύτερου μέρους της κοινής γνώμης: Για να μπορέσουν να συναντηθούν μεταξύ τους, η έπιστήμη και η πίστη ουσιαστικά πρέπει να ασχολούνται με έντελως διαφορετικά πράγματα. Αυτή η θέση, που κυκλοφόρησε ευρέως, περιγράφεται επίσης με ένα ακρωνύμιο, που εισήγαγε κάποτε ο έξελικτικός βιολόγος Steven J. Gould: *NOMA*, μη άλληλεπικαλυπτόμενη διδασκαλία (*Non-Overlapping Magisteria*). Η έπιστήμη και η χριστιανική θεολογία υποτίθεται ότι είναι δύο πεδία έντελως χωρισμένα μεταξύ τους, χωρίς καμία πιθανότητα άλληλεπικάλυψης. Ύπενθυμίζοντας λοιπόν σε έναν Ποντίφηκα να μην τὰ συγχέει, θά ήταν συνεπώς μία σύσταση ιδιαίτερα παραγωγική.

Η Ποντιφική Άκαδημία Έπιστημών έπανασυστάθηκε το 1936 από τον Πίο ΙΑ΄. Στις 22 Νοεμβρίου 1951, λοιπόν, ο Πίος ΙΒ΄ υποδέχθηκε τὰ μέλη της μετά τὰ γεγονότα που σχετίζονταν με την ένοποίηση της Ίταλίας, και την όδήγησαν σε συγχώνευση με την παράδοση της «*Accademia dei Lincei*» (*Άκαδημία τών Λυχνιών*). Μία έβδομάδα μελέτης που άφιερώθηκε στη σεισμολογία, και ειδικότερα στην άνίχνευση μικροσεισμών, και διεξήχθη στην έδρα της

Ακαδημίας στους Κήπους του Βατικανού, υπήρξε μία ευκαιρία για συνάντηση των πανεπιστημιακών ακαδημαϊκών. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ πατέρας Agostino Gemelli ἦταν πρόεδρος τῆς Ποντιφικῆς Ἀκαδημίας. Ὁ Georges Lemaître ἦταν ἐπίσης ἀκαδημαϊκός, ἀλλὰ δὲν ἦταν παρὼν στὴ συνάντηση λόγω ἄλλων ἐπιστημονικῶν του δεσμεύσεων (ἀργότερα ἔγινε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας, ἀπὸ τὸ 1960 ἕως τὸ 1966, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ π. Agostino Gemelli).

Σὲ ἐκείνη τὴ συνάντηση ἡ ὁμιλία τοῦ Πάπα εἶναι ἀπολύτως προσαρμοσμένη στὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς περιστάσεως. Σχολιάζει τὶς φιλοσοφικὲς ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Θεοῦ, πὺ συνοψίζονται στὸς «πέντε τρόπους» τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Ὡς γνωστὸν αὐτοὶ ἀφοροῦν τὸ (ἀριστοτελικῆς ἔμπνευσης) «κινοῦν ἀκίνητον», τὸ ἐπιχείρημα τῆς πρώτης αἰτίας, τὸ κοσμολογικὸ ἐπιχείρημα καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τοῦ βαθμοῦ καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πίου εἶναι μᾶλλον φιλοσοφικὰ καὶ ὄχι ἐπιστημονικά. Οἱ ἀναφορὲς του στὴν ἐπιστὴμη ἔχουν δευτερεύουσα σημασία. Ὡστόσο, καθὼς ὁ ἴδιος ἦταν ἐνθουσιώδης θαυμαστὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, δὲν παρέλειψε νὰ περιγράψει τὰ πρόσφατα ἀποτελέσματα στὸς τομεῖς τῆς φυσικῆς, τῆς βιολογίας, τῆς χημείας καὶ τῆς κοσμολογίας. Θεωρεῖται μάλιστα πολὺ πιθανὸ τὴν ὁμιλία αὐτὴ νὰ τὴν ἐτοίμασε ὁ γηραιὸς Ἄγγλος φυσικομαθηματικὸς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Edmund Whittaker (1873-1956), γνωστὸς γιὰ τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὶς σχέσεις ἐπιστῆμης καὶ θρησκείας.

Στὴν ὁμιλία τοῦ ὁ Πῖος IB' προτείνει νὰ ἐξεταστῆ ἐὰν ἡ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ κατανόηση τοῦ κόσμου καλεῖται πλέον νὰ διορθῶσει ἢ νὰ τελειοποιήσει μερικὸς ἀπὸ τοὺς θωμιστικὸς τρόπους γιὰ νὰ ἀποδείξει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, εἰδικὰ σὲ ἐκεῖνες τὶς πτυχές τους πὺ φαίνεται νὰ παρεμποδίζουν τὴ φυσικὴ τάξη, καὶ ἐστιάζοντας ἰδιαίτερα στὸς τρόπους τῆς ἐνδεχομενικότητας (3^{ος}) καὶ τελικότητας (5^{ος}). Τὸ κείμενο ἐπικεντρώνεται στὴν ἰδέα ὅτι βρισκόμαστε σὲ ἓνα σύμπαν πὺ βρίσκεται σὲ συνεχῆ μετασχηματισμὸ καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξη δείχνει, στὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο, τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς τελικοῦ σκοποῦ. Τὸ ἔκτακτο καὶ τὸ τελικὸ, ἰσχυρίζεται ὁ Πῖος IB', εἶναι δύο ἔννοιες πὺ ἡ ἐπιστὴμη δὲν ἀμφισβητεῖ καὶ

πὸν μποροῦν ἐπομένως νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ φιλοσοφικὰ ἐπιχειρήματα πὸν ἔχουν ἐπίσης νόημα γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες. Ὑπάρχουν ὅμως ἀναφορὲς στὸ Big Bang, στὴ δημιουργία τοῦ σύμπαντος καὶ στὸ Βιβλίον τῆς Γένεσης στὸ κείμενο; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ναί, ἀλλὰ ἀξίζει νὰ τὶς δεῖ κανεὶς προσεκτικά.

Εἴμαστε στὸ ἔτος 1951. Γιὰ ἐκείνη τὴν περίοδο ἀξίζει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι εἶχαν δημοσιευτεῖ μόνο τὰ ἀποτελέσματα πὸν σχετίζονταν μὲ τὸν νόμον ἀπόστασης – ταχύτητας γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση γαλαξιών (δηλαδὴ ἡ ἀνακάλυψη καὶ ὁ σχετικὸς νόμος τοῦ Hubble), ἐνῶ ἀκόμη δὲν εἶχε ἀνακαλυφθεῖ ἡ κοσμικὴ ἀκτινοβολία ὑποβάθρου (πὸν βρέθηκε τελικὰ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1964). Ἐρευνώντας γιὰ τὴ φύση τῆς ἀρχικῆς «οὐσίας» ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησαν ὅλα, ὁ Πῖος IB' δήλωνε: *«Κάποιος περιμένει μάταια μίαν ἀπάντηση ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ἢ ὁποία ὅμως εἰλικρινὰ δέχεται ὅτι αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀδιάλυτο αἴνιγμα. Εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα πὸν ἔχει ἰκανότητα φιλοσοφικῆς διερεύνησης εἶναι σὲ θέση νὰ διεισδύσει πιὸ βαθιὰ στὸ πρόβλημα»*.

Συνεπῶς, τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ σύμπαντος εἶναι ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα καὶ ὄχι καθαρὰ ἐπιστημονικόν. Ὁ Πάπας προχώρησε σ' αὐτὴν τὴν κατεύθυνση, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἓνας νοῦς, ἐμπλουτισμένος πλέον μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση, θὰ θεωροῦσε τὴν παρούσα κατανόηση τοῦ σύμπαντος συμβατὴ μὲ τὴν ἰδέα τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὸ τίποτα, ἀπὸ ἓναν Δημιουργὸ Θεόν. Σὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος πὸν προέχει, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος πὸν διαθέτει ἐπιστημονικὴ γνώση, μαζί μὲ τὶς φιλοσοφικὲς καὶ ὑπαρξιακὲς του σκέψεις. Μὲ τὰ λόγια τοῦ ἴδιου: *«Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἓνας νοῦς πὸν φωτίζεται καὶ ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ γνώση, ἢ ὁποία ἀξιολογεῖ νηφάλια αὐτὸ τὸ πρόβλημα, ὁδηγεῖται στὸ νὰ σπάσει τὸν κύκλο μιᾶς προϋπάρχουσας ὕλης, ὡς ἐντελῶς ἀνεξάρτητης καὶ αὐτόνομης – εἴτε ἀδημιούργητης εἴτε αὐτοδημιούργητης – καὶ νὰ ἀναγνωρίσει ἓνα Δημιουργικὸ Πνεῦμα. Μὲ τὸ ἴδιο σαφὲς καὶ κριτικὸ βλέμμα μὲ τὸ ὁποῖο ἐξετάζει καὶ κρίνει τὰ γεγονότα, μπορεῖ καὶ καταγράφει καὶ ἀναγνωρίζει τὸ ἔργο τοῦ παντοδύναμου Δημιουργοῦ,*

τοῦ ὁποῖου ἡ δύναμη ἐξέφερε τὸ ἰσχυρὸ *fiat* (γενηθήτω) καὶ ὡς Δημιουργικὸ Πνεῦμα προκάλεσε δισεκατομμύρια χρόνια πρὶν τὰ πάντα, ἀποκαλυπτόμενη ἡ ἴδια μέσα στὸ σύμπαν καί, μὲ μία χειρονομία γενναιόδωρης ἀγάπης, ἔφερε στὴν ὕπαρξη ὕλη γεμάτη ἐνέργεια. Πράγματι, φαίνεται ὅτι ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, ἐπιστρέφοντας σὲ ἓνα ἄλλα ἑκατομμυρίων αἰώνων, πέτυχε νὰ γίνῃ κατὰ κάποιον τρόπο μάρτυρας αὐτοῦ τοῦ πρωταρχικοῦ *Fiat lux* (Γενηθήτω φῶς), ὅταν, ἀπὸ τὸ τίποτα, ξεχύθηκε μαζὶ μὲ τὴν ὕλη μία θάλασσα φωτὸς καὶ ἀκτινοβολίας, ἐνῶ τὰ σωματίδια τῶν χημικῶν στοιχείων χωρίζονταν καὶ ἐπανασυνδέονταν σὲ ἑκατομμύρια γαλαξίες».

Ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι ἀναμφισβήτητα ρητορικὴ καὶ ἀναδεικνύει τὴν ἰκανότητα τῆς ἐπιστήμης νὰ ἐπιστρέφει μέχρι τὸ σημεῖο νὰ γίνῃται ἓνας ἰδανικὸς «μάρτυρας» τῆς ἀρχικῆς ἐντολῆς τῆς Δημιουργίας. Δὲν μιλάει εὐθέως γιὰ κάποια «ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης τοῦ Θεοῦ», ἀλλὰ θέλει νὰ πεῖ ὅτι αὐτὸ ποῦ ἡ ἐπιστήμη ἀνακαλύπτει δὲν φαίνεται νὰ ἀρνεῖται αὐτὸ ποῦ ἡ πίστις ἐπιβεβαιώνει.

Μετὰ τὴν ἔκθεση τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ σχέση τῶν ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων μὲ τὴ θρησκεία, ἡ ὁμιλία τοῦ Πίου IB' στὸ κλείσιμό της προβαίνει σὲ ἀναφορὰ τοῦ λόγου τριῶν δημοφιλῶν ἐπιστημόνων. Ἐδῶ τὸ θέμα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Οἱ τρεῖς ἐπιστήμονες εἶναι οἱ Ludwig Plate (ζωολόγος), Svante Arrhenius (φυσικὸς / χημικὸς) καὶ Edmund Whittaker, γιὰ τὸν ὁποῖο ἔγινε λόγος προηγουμένως. Γιὰ τοὺς δύο πρώτους γίνεται λόγος, ὅτι ἰσχυρίζονται πῶς ἡ ἐπιστήμη ἀρνεῖται τὴν ἀξιοπιστία τῆς θεολογικῆς ιδέας μιᾶς δημιουργίας ἀπὸ τὸ μηδέν. Ὁ Πῖος IB' δὲν δείχνει πῶς θέλει νὰ κρίνει αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς, ἀλλὰ τοὺς ἀναφέρει γιὰ ρητορικοὺς λόγους, προκειμένου βασικὰ νὰ καταλήξῃ στὸν Whittaker. Ὁ τελευταῖος εἶχε ἀσχοληθεῖ φιλοσοφικὰ μὲ τὸ σύμπαν στὸ κείμενό του «*Space and Spirit*» (*Διάστημα καὶ Πνεῦμα*, 1946). Ἐκεῖ λέει σχετικὰ: «*Αὐτὲς οἱ διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις συγκλίνουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπῆρχε μία ἐποχὴ περίπου 10^9 ἢ 10^{10} χρόνια πρὶν, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κόσμος, ἐὰν ὑπῆρχε, βρισκόταν σὲ κάποια μορφή ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ὅτιδήποτε εἶναι γνωστὸ σὲ μᾶς τώρα, ἔτσι ὥστε νὰ ἀντιπροσωπεύει ἓνα ἔσχατο ὄριο τῆς ἐπιστήμης. Μποροῦμε ἐνδεχομέ-*

νωσ νὰ ἀναφέρουμε ἐκείνη τὴν περίσταση, χωρὶς νὰ θεωρηθεῖ ὡς κάτι ἀνάρμοστο, ὡς Δημιουργία. Αὐτὴ ἡ θεώρηση παρέχει ἓνα ὑπόβαθρο συνεπὲς μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἄποψη τοῦ κόσμου ποὺ προτείνεται ἀπὸ τὰ γεωλογικὰ στοιχεῖα, ὅτι κάθε ὀργανισμὸς ποὺ ὑπῆρχε ποτὲ στὴ γῆ εἶχε μία ἀρχὴ στὸ χρόνο».

Ὁ π. Giuseppe Tanzella-Nitti, καθηγητῆς Θεολογίας στὸ Ποντιφικὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Ρώμης, θεωρεῖ πὼς ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Edmund Whittaker εἶναι ἀρκούντως ἀποκαλυπτικὴ τῶν προθέσεών του. Ἐπιστημολογικὰ τὴν κρίνει ὡς ἀδύναμη, ὅπως αὐτὴ τῶν ἄλλων ἐπιστημόνων ποὺ ἀναφέρθηκαν, γιὰ λόγους διαμετρικὰ ἀντίθετους: Ἐὰν ἡ ἐπιστῆμη δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ κρίνει τὴν ἀλήθεια τῆς φιλοσοφικο-θεολογικῆς ιδέας τῆς δημιουργίας ἀπὸ τὸ τίποτα (ἡ ἐπιστῆμη λειτουργεῖ ἐξ ὀρισμοῦ σὲ ὅ,τι εἶναι φυσικὰ μετρήσιμο καὶ ὄχι στὸ μεταφυσικό), δὲν θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ θεωρεῖται ἰκανὴ πὼς μπορεῖ νὰ καθορίσει τὴν ἀπόλυτη προέλευση τοῦ χρόνου. Πιστεύει πὼς αὐτὸ εἶναι ἓνα φιλοσοφικὸ καὶ μαζὶ ἓνα φυσικὸ / ἐπιστημονικὸ λάθος. Ἡ Θεολογία καὶ ἡ Γένεση δὲν ἔχουν θέση ἐδῶ. Ἕνας καλὸς φυσικὸς γνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιοριστεῖ ἡ προέλευση τοῦ χρόνου ἀπὸ μέσα στὸν ἴδιο τὸν χρόνο, ἐπειδὴ θὰ ἀντιμετώπιζε προβλήματα ἐλλειποῦς λογικῆς. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Edmund Whittaker, ἓναν ἐπιστήμονα ποὺ δὲν εἶναι θεολόγος ἢ κληρικὸς, θεωρεῖται ἓνα ἀδύναμο σημεῖο στὴν ὁμιλία τοῦ πάπα Πίου, ὄχι ἐπειδὴ ὅπωςδήποτε «ἐπιβάλλει» μία συμφωνία μεταξὺ πίστεως καὶ ἐπιστῆμης, ἀλλὰ ἐπειδὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πὼς ἐπιχειρεῖ κάτι τέτοιο, ἐκτιμᾷ ὁ π. Tanzella-Nitti.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο μπαίνει στὴν ἱστορία ὁ βετεράνος κοσμολόγος ἀββᾶς Georges Lemaître. Γνωρίζουμε ὅτι ζήτησε καὶ ἔλαβε μία συνάντηση μὲ τὸν Πῖο, ἐν ἀναμονῇ μιᾶς νέας ὁμιλίας ποὺ θὰ ἐκφωνοῦσε ὁ Ποντίφικας στὴ Ρώμη τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1952 μὲ ἀφορμὴ τὴ Συνέλευση τῆς Διεθνοῦς Ἀστρονομικῆς Ἐνώσεως (IAU), τῆς ὁποίας ἦταν μέλος ὁ Lemaître. Σὲ αὐτὴ τὴν περίσταση, τὸ κοσμολογικὸ ζήτημα θὰ ἦταν ἀκόμη πιὸ ἐπίκαιρο ἀπ' ὅ,τι στὴν ἐβδομάδα μελέτης τῆς Ποντιφικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς μικροσεισμούς.

Μέχρι σήμερα δὲν ὑπάρχουν ντοκουμέντα σχετικά με τὴ συνάντηση αὐτή – πιθανῶς ἐξαιτίας τῆς παρέμβασης τῶν P. Daniel O’Connell, ἀπὸ τὸ Παρατηρητήριο τοῦ Βατικανοῦ, καὶ τοῦ Msgr. Angelo Dell’Acqua, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τοῦ Βατικανοῦ. Ἐπομένως δὲν γνωρίζουμε τί εἰπώθηκε μεταξύ τους. Εἶναι λογικὸ νὰ πιστεύουμε ὅτι ὁ Βέλγος ἐπιστήμονας καὶ ἀκαδημαϊκὸς θέλησε νὰ ἀναθεωρήσει προσεκτικὰ τὴν ὁμιλία τοῦ Πάπα στὴ Συνέλευση τῆς IAU καὶ εἶναι ἐπίσης λογικὸ νὰ κατέθεσε κάποιες προτάσεις. Ὑπῆρξαν ἄραγε ἐπικρίσεις του σχετικά με τὶς ἀναφορὲς στοὺς Whittaker, Plate καὶ Arrhenius; Ὑπῆρξαν ἐπικρίσεις γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ποντίφικα; Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ ὅ,τι θέλει, ἀπὸ τὴ στιγμή πού δὲν ὑπάρχουν ἱστορικὰ στοιχεῖα σχετικά με τὸ περιεχόμενο τῆς συνάντησης καὶ μπορούμε νὰ κάνουμε διαφορὲς εἰκασίες. Αὐτὸ πὸ ἀνήκει στὴν ἱστορία εἶναι τὸ κείμενο τῆς παπικῆς ὁμιλίας πὸν πραγματοποιήθηκε στὸ Castel Gandolfo στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1952 ἐνώπιον τῶν μελῶν τῆς Διεθνοῦς Ἀστρονομικῆς Ἐνώσεως. Ἄν κάποιος ἐξετάσει αὐτὴ τὴν ὁμιλία, θὰ διαπιστώσει ὅτι εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀναφορὲς σὲ ἀνθρώπους τῆς ἐπιστήμης, ἂν καὶ κάτι τέτοιο θεωρεῖται σὺνθετος σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

Στὴ νέα αὐτὴ ὁμιλία τοῦ Πίου ΙΒ΄, ὁ καθένας μπορεῖ νὰ κατανόησει καλὰ τὴν κεντρικὴ τῆς ἰδέας: ἡ ἐπιστήμη ἐξελίσσεται με μεγάλα βήματα, ἀλλὰ ποτὲ δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀπαντήσει στὴν τελικὴ ἐρώτηση γιὰ τὴν προέλευση ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἄς δοῦμε ἓνα ἀπόσπασμα τῆς ὁμιλίας, πὸν συνοψίζει τὸ πνεῦμα τῶν λόγων του: *«Ὁ δρόμος πὸν παίρνει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, τὸ ὁποῖο πολλὰ φορὲς ἔχει ἀναμφισβήτητα δικαιωθεῖ, θὰ παραμείνει ἀπεριόριστα ἀνοιχτὸς καὶ θὰ τὸν ἀκολουθεῖ ἀκατάπαυστα, μέχρι νὰ λυθεῖ καὶ τὸ τελευταῖο μυστήριον τοῦ σύμπαντος; Ἡ, ἀντιθέτως, εἶναι τὸ μυστήριον τῆς φύσης τόσο τεράστιον καὶ κρυμμένο ὥστε τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, με τοὺς ἐγγενεῖς περιορισμοὺς καὶ τὶς δυσκολίες του, δὲν θὰ τὸ καταλάβει ποτὲ ἐντελῶς; Ἡ ἀπάντησις τῶν ἱκανῶν μυαλῶν πὸν ἔχουν διεισδύσει βαθιὰ στὰ μυστικά τοῦ Κόσμου, εἶναι μᾶλλον συγκρατημένη. Εἴμαστε, νομίζουσι, στὴν ἀρχή. Ὑπάρχει πολὺς δρόμος γιὰ νὰ καλυφθεῖ καὶ*

θα καλυφθεί ἀκούραστα. Ὡστόσο, δὲν ὑπάρχει καμία πιθανότητα ὅτι ἀκόμη καὶ ὁ πιὸ λαμπρὸς ἐρευνητὴς δὲν θὰ εἶναι ποτὲ σὲ θέση νὰ γνωρίζει, ἢ ἀκόμα λιγότερο νὰ λύσει, ὅλα τὰ μυστήρια ποὺ περιέχονται στὸ φυσικὸ σύμπαν».

Ποῖα συμπεράσματα μποροῦμε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράθεση τῶν γεγονότων; Εἶναι εὐλόγο νὰ θεωρήσουμε, ὅτι ὁ Georges Lemaître συζήτησε ἀρκετὰ μὲ τὸν Πῖο IB' σχετικὰ μὲ τὴν ὁμιλία τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1951 καὶ ὅτι προσέφερε στὸν Ποντίφικα κάποιες διευκρινίσεις. Μήπως αὐτὲς οἱ διευκρινίσεις συνιστοῦσαν μία εὐθεία κριτικὴ γιὰ τὸν Πῖο, σχετικὰ μὲ τὰ λάθη ποὺ ἔκανε στὴν προηγούμενη ὁμιλία του; Καὶ τί εἶδε κατὰ βάθος σὲ αὐτὰ τὰ λάθη; Σὲ μία προσεκτικότερη θεώρηση, φαίνεται ὅτι οἱ συστάσεις τοῦ Lemaître, μᾶλλον παραδόξως, πρέπει νὰ ἦταν προσανατολισμένες στὴν ἀποτροπὴ τῆς παραβίασης τῶν ἐπιστημονικῶν ὁρίων ἀπὸ τὴ θεολογία – ὅπως συνέβη μὲ τὶς παραπομπὲς στοὺς Whittaker, Arrhenius καὶ Plate – ποὺ δὲν θὰ ἐμπόδιζε, ὅπως συνήθως πιστευόταν, τὴν παρέμβαση τῆς θεολογίας ἢ τῶν Παπῶν στὴν ἐπιστήμη. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ τὶς πιθανὲς ἐρμηνεῖες του, παραμένει ἡ ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν οἱ συνθήκες γιὰ τὶς ὁποῖες ὄχι μόνο οἱ ἐπιστήμονες νὰ γνωρίζουν νὰ μιλοῦν μὲ μία ὀρθότερη χρῆση τῆς γλώσσας σὲ φιλοσοφικὰ θέματα, ἀλλὰ καὶ οἱ θεολόγοι νὰ κάνουν τὸ ἴδιο μὲ μεγαλύτερη ὑπευθυνότητα σὲ ἐπιστημονικὰ θέματα. Σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα π.χ., ὁ Ἰωάννης Παῦλος Β' ἀπευθύνθηκε στὸν διευθυντὴ τοῦ Παρατηρητηρίου τοῦ Βατικανοῦ, π. Τζόρτζ Κόιν, σὲ ἐπιστολὴ ποὺ τοῦ ἔστειλε τὴν 1η Ἰουνίου 1988. «Θὰ συνεπαγόταν», ἔγραψε ὁ Ἰωάννης Παῦλος, «ὅτι ὀρισμένοι θεολόγοι, τουλάχιστον, θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐπαρκῶς ἐξοικειωμένοι μὲ τὶς ἐπιστῆμες γιὰ νὰ κάνουν αὐθεντικὴ καὶ δημιουργικὴ χρῆση τοῦ ὑλικοῦ ποὺ μποροῦν νὰ τοὺς προσφέρουν οἱ ἐπιστημονικὲς θεωρίες. Μία τέτοια ἐξοικείωση θὰ τοὺς ἐμπόδιζε νὰ κάνουν μία ἐπιφανειακὴ καὶ ὑπερβολικὴ χρῆση γιὰ ἀπολογητικοὺς σκοποὺς τῶν σύγχρονων θεωριῶν, ὅπως ἐκείνη τῆς “Μεγάλης Ἐκρηξῆς” στὴν κοσμολογία. Θὰ τοὺς ἀποτρέψει ἀκόμη ἀπὸ τὸ νὰ ἀποκλείσουν τὴν πιθανὴ σημασία τέτοιων θεωριῶν γιὰ τὴν ἐμβάθυνση τῆς κατανόησης σὲ παραδοσιακοὺς τομεῖς τῆς θεολογικῆς

έρευνας». Και οι δύο επίσημάνσεις αυτές είναι σημαντικές και απαιτούνται όποσδήποτε και οι δύο πλευρές του διαλόγου.

Ένας τελευταίος προβληματισμός αφορά την κοινή σήμερα νοστροπία, να υποστηρίζουμε έναν αστηρό διαχωρισμό μεταξύ των επιστημονικών και των θρησκευτικών απόψεων, όπως απαιτείται από την αστηρή εφαρμογή της αρχής NOMA που αναφέρθηκε προηγουμένων. Δέν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι από τη σκοπία της μεθόδου και των επιχειρημάτων που πρέπει να πραγματοποιηθούν, οι φυσικές επιστήμες είναι ένα πράγμα, ή φιλοσοφία είναι ένα άλλο και ή θεολογία ένα τρίτο. Όστόσο, ή ίδια ή επιστημονική έρευνα, ήδη από τον 20^ο αί., ένψει της διεύρυνσης του όρίζοντά της και του άντικειμένου της έρευνας, μερικώς τροποποιεί τη δική της μέθοδο για να μπορέσει να άντιμετωπίσει αστηρά τα έρωτήματα που μέχρι πρόσφατα θεωρούνταν καθαρά φιλοσοφικά και αστηρά λογικο-μεταφυσικά. Άλλα σκεφτείτε τα προβλήματα που προκύπτουν από την «κρίση του αναγωγισμού», την «πολυπλοκότητα» των φυσικών και βιολογικών πεδίων και τη «θεωρία των θεμελίων» των λογικών – μαθηματικών επιστημών.

Ο π. Giuseppe Tanzella-Nitti κλείνει την αναδρομή αυτή, προτρέποντας τον αναγώστη να μην ξεχνά ότι ό άνθρωπος είναι ένας και άδιαίρετος και όσοι μελετούν τó σύμπαν μπορούν νομίμως να πιστεύουν ότι δημιουργήθηκε από τον Θεό χωρίς να παραβιάζει όποιαδήποτε απαίτηση της επιστημονικής μεθόδου. Η φράση που ακούγεται συχνά (και επαναλαμβάνεται), «ή επιστήμη πρέπει να είναι άθρη», είναι τουλάχιστον ακατάλληλη, επισημαίνει. Μόνο τα ανθρώπινα όντα μπορούν να είναι άθειςτές, όχι οι μέθοδοι. Έάν ένας επιστήμονας, παρατηρώντας την όμορφία του σύμπαντος, την τάξη του, τους μετασχηματισμούς και την έκτασή του, ήθελε να συναγάγει την ύπαρξη ένός Δημιουργού, πρέπει να είναι σε θέση να τó κάνει και να μπορεί να τó υποστηρίξει άκόμη και προς τους συναδέλφους του, έπειδή είναι ένας άνθρωπος και όχι ένας ύπολογιστής που ένεργεί μόνος του, χρησιμοποιώντας άλγορίθμους που εφαρμόζονται σε μετρήσιμες και παρατηρήσιμες ποσότητες. Πρέπει να είναι έλεύθερος να αφήσει τη θρησκευτική του προοπτική στόν

κόσμο να ἐπηρεάσει τὸν τρόπο του ποὺ ἀσκει τὴν ἐπιστήμη, τοὺς λόγους ποὺ τὸν κινητοποιοῦν καὶ τὸ πάθος ποὺ τὸν ἐμψυχώνει. Ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης μᾶς διδάσκει ὅτι ὑπῆρξαν αὐτὲς οἱ ἀμοιβαῖες ἐπιρροὲς καὶ ὅτι ἦταν πολὺ γόνιμες, συμπληρώνει ὁ καθηγητής.

Ἡ ἐξιστόρηση ἀπὸ τὴν πλευρά του τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ οἱ σχολιασμοὶ του, ἔχουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Καταρχάς, ἀναφέρει λεπτομερῶς τὸ «παρασκήνιο» σχετικὰ μὲ τὴ γνωστὴ συνάντηση μεταξὺ τοῦ πάπα Πίου IB' καὶ τοῦ διάσημου κοσμολόγου ἀββᾶ G. Lemaître, κατὰ τὴν ὁποία ὁ δεῦτερος ζήτησε ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ στὴν ὁποία ὑπαγόταν νὰ μὴν προβεῖ σὲ εὐθεία ἀναφορὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας τῆς *Μεγάλης Ἐκρηξης*, μᾶς καὶ οἱ εἰδικοί δὲν εἶχαν ἀκόμη καταλήξει ἀπολύτως γιὰ τὴν ὀρθότητά της, καὶ μία ἐνδεχόμενη παπικὴ παρέμβαση μᾶλλον θὰ διήγειρε τὰ ἀντικκλησιαστικὰ ἀντανεκλαστικὰ τῶν περισσότερων, ὅποτε μᾶλλον θὰ ἔβλαπτε παρὰ θὰ ὠφελοῦσε τὴ θεωρία ποὺ ἐν πολλοῖς ὁ Lemaître εἰσήγαγε. Ἐξάλλου, τὰ μέχρι τότε δεδομένα μόνο ἐν μέρει συνηγοροῦσαν ὑπὲρ μιᾶς *Μεγάλης Ἐκρηξης* ὡς ἀρχῆς τοῦ Σύμπαντος (οἱ περισσότερες ἐπιβεβαιώσεις ἦρθαν στὶς δεκαετίες ποὺ ἀκολούθησαν). Ἀπ' ὅ,τι φαίνεται λοιπόν, ἢ μεταξὺ τους συζήτηση θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε περισσότερο ἐκτενὴς καὶ νὰ ἀπασχόλησε συνολικὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ πίστεως καὶ ἐπιστήμης.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συζήτησης θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ικανοποίησε εὐρύτερα τὸν Lemaître, ὄχι μόνο γιὰ τὶς μὴ θριαμβικὲς ἀναφορὲς τοῦ Ποντίφικα στὴ θεωρία τῆς *Μεγάλης Ἐκρηξης*, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ μερικὴ ἀναθεώρηση τῆς στάσης του ἀπέναντι στὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο. Ἐνῶ δηλαδὴ στὴν προηγούμενη ἀναφορὰ του κινήθηκε μὲ ἄξονα τὶς ἀποδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὶς διαμόρφωσε ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης, μετὰ τὴ συνάντησή τους περιορίστηκε στὴν ἐκτίμηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀδυναμίας γιὰ τὴν πλήρη κατανόηση τῶν «μυστικῶν τῆς φύσης». Σπέρματα τῆς ὕστερης αὐτῆς θεώρησης, βέβαια, ὑπάρχουν καὶ στὴν ἀρχικὴ τοποθέτησή του, καθὼς ἐκεῖ ἔκανε λόγο γιὰ φιλοσοφικὴ συζήτηση περισσότερο παρὰ γιὰ ἐπιστημονικὴ (ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἦταν θερμὸς θιασώτης τῆς ἐπιστημονικῆς

ἔρευνας).

Τὸ ζητούμενο ὅμως, ὅπως εἶδαμε, ἦταν ἄλλο. Ἡ πρώτη τοποθέτηση τοῦ Πίου ἀφοροῦσε τὸ ζήτημα τῆς προϋπάρχουσας (αἰώνιας) ὕλης, δηλαδή τὸ ζήτημα τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς θεολογίας καὶ τὰ νέα ἐπιστημονικὰ δεδομένα πὸν ἔδειχναν νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴ δεύτερη ἔναντι τῆς πρώτης. Οἱ παλαιότερες ἐπιστημονικὲς ἐκτιμήσεις γιὰ τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης ἔμοιαζαν νὰ μὴν ἰσχύουν. Αὐτὸ εἶχε τονίσει ὁ Πῖος καὶ τὴν ἐπανάληψη καὶ ἐνδεχόμενη ἀναβάθμιση αὐτῆς τῆς θέσης θέλησε νὰ ἀποφύγει (καὶ κατάφερε) ὁ Lemaître.

Δὲν ὑπολείπεται σημασίας ὅμως καὶ ὁ γενικότερος σχολιασμὸς τοῦ π. Tanzella-Nitti. Πέρα ἀπὸ τὴ νηφάλια, εὐκρινῆ καὶ εἰλικρινῆ παρουσίαση τῶν γεγονότων καὶ τοῦ πλαισίου στὸ ὁποῖο διαδραματίστηκαν αὐτά, δὲν δείχνει νὰ ἐπιθυμεῖ καμία ὠραιοποίηση τῶν προσώπων ἢ τῶν προθέσεων τους, μολονότι θὰ εἶχε πολλοὺς λόγους νὰ προβεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ. Ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα τῆς διατήρησης τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων κατὰ τὴν ἄσκηση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖο προβάλλει στὸν ἐπίλογο τῆς παρουσίας του, μοιάζει εὐλόγο στὸ σύγχρονο ἀκαδημαϊκὸ περιβάλλον τῶν μετανεωτερικῶν ὑπερβολῶν. Ἴσως ξεχνᾶ, ἢ τουλάχιστον προσπερνᾶ ἀβίαστα, τὸ δυσμενὲς (ἴσως ἔνοχο, γιὰ τὴν ἀκρίβεια) παρελθὸν τῶν θρησκευτικῶν παρεμβάσεων στὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο (τῆς δικῆς του ὁμολογίας πρωτοστατησᾶσης σ' αὐτό). Καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ του πάντως ὑπερβάλλει, καὶ ὅπωςδὴποτε ἀστοχεῖ, ὅταν διακηρύσσει τὴν ἀνάγκη ἐπηρεασμοῦ τῆς ἐνάσκησης τῶν ἐπιστημονικῶν καθηκόντων ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις. Στὸ κοσμικὸ περιβάλλον πὸν ζοῦμε, κάτι τέτοιο εἶναι ὅπωςδὴποτε παρεξηγήσιμο καὶ εὐκόλα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἐπιλήψιμο, ὡς ὑπονομευτικὸ τῆς ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας. Σίγουρα ἀπαιτοῦνταν περισσότερες διευκρινίσεις ἐπ' αὐτοῦ.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, παραμένει ἐνδιαφέρουσα ἡ πτυχή αὐτῆ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία βρέθηκε κατὰ κάποιον τρόπο στὸ προσκήνιο τῆς αἰχμῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων καὶ οἱ θεμελιώδεις χριστιανικὲς διδασκαλίες εἰσῆλθαν στὸ

ἐπίκεντρο τῶν κορυφαίων ἐρευνητικῶν συζητήσεων. Ἀναδεικνύεται, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, καὶ ἡ σημασία ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν, ὅπως ἡ Ποντιφικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν καὶ οἱ περὶ αὐτὴν δραστηριότητες, ὅταν παράγουν ἔργο ἀπρόσκοπτα, χωρὶς ὑστερόβουλες σκοπιμότητες καὶ μὲ μοναδικὸ κριτήριον τὴ διερεύνηση τῆς πραγματικότητας.

Πηγή: inters.org

Τὸ ἱερὸ Προσκύνημα τοῦ χωριοῦ τῶν ποιμένων στὴ Βηθλεέμ

Ἀγγελικῆς Χατζηϊωάννου
Δρ. Θεολογίας

Σύμφωνα με τὴν εὐαγγελικὴ διήγηση, τὴ νύκτα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ στὴν περιοχή τῆς Βηθλεέμ, «ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρα τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποιμνὴν αὐτῶν» (Λκ. 2, 8). Ὅταν ὁ ἄγγελος τοὺς ἐνημέρωσε γιὰ τὸ θαυμαστὸ γεγονός τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου «οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τὴν τε Μαριάμ καὶ τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ» (Λκ. 2, 15-16).

Ὁ τόπος ποὺ σύμφωνα με τὴν παράδοση εὐρίσκονταν οἱ ποιμένες, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὸ Εὐαγγέλιο, τὴ νύκτα τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, κεῖται ἀνατολικῶς τῆς Βηθλεέμ, στὴν εὐφορὴ *κοιλιάδα τῶν Ποιμένων* ἢ *Ποιμένες* (ἀραβικά: Μπέτ Σαχούρ), καὶ βορειοανατολικῶς χωριοῦ γνωστοῦ ὡς *χωριὸ τῶν Ποιμένων*. Ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι ἀρχαιότατη καὶ καταγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιό Ἰερώνυμο, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «οὐ μακρὰν τῆς Βηθλεέμ κατέβη ἡ Παῦλα εἰς τὸν πύργον τοῦ Ἄδερ¹, ἐνθα ὁ Ἰακώβ ἐποίμαινε τὰ πρόβατά του, καὶ ἐνθα οἱ ποιμένες ἀγραυλοῦντες ἐν καιρῷ νυκτὸς ἠξιώθησαν νὰ ἀκούσωσι τὸ “δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία” καὶ ὁ τόπος οὗτος ἀπέχει τῆς Βηθλεέμ χίλια βήματα»².

Ἦδη ἀπὸ τὸν 4^ο αἰ. ὁ τόπος αὐτὸς θεωρεῖτο προσκύνημα. Σύμφωνα με τὸν Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, μετὰ ἀπὸ ἐντολὴ

1. Σχετικῶς με τὸν Ἄδερ καὶ τὴν ἱστορία του, βλ. Γ' Βασ., 11, 14 κ. ἐξ.

2. Βεν. Ἰωαννίδου (ἀρχιμ.), *Προσκνητάριον τῆς Ἁγίας Γῆς. Ἡ Ἁγία Πόλις Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ περιχώρα αὐτῆς*, Ἐν Θεσσαλονίκῃ 2004, ἔκδ. Μυγδονία, (φωτοαναστατικὴ ἔκδοσις), σ. 313.

τῆς ἁγίας Ἐλένης κτίσθηκε ναὸς ποὺ κάλυψε τὸ προσκύνημα³, πληροφορία τὴν ὁποία συναντοῦμε καὶ σὲ βυζαντινὸ χειρόγραφο τοῦ 11^{ου} αἰ., τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ⁴. Συγκεκριμένα, στὸ φυσικὸ σπήλαιο ὅπου εἶχαν καταλύσει οἱ ποιμένες τὴ νύκτα τῆς συναντήσεώς τους μὲ τὸν Ἄγγελο, καὶ τὸ ὁποῖο εἶχε μετατραπεῖ σὲ ναό, προστέθηκε μωσαϊκὸ δάπεδο. Πάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ σπηλαίου κτίσθηκε μικρὸ παρεκκλήσιο σὲ σχῆμα πετάλου ποὺ καὶ αὐτὸ καλύφθηκε μὲ ψηφιδωτὸ δάπεδο καὶ μὲ ἑλληνικὲς ἐπιγραφές⁵. Τὴν ἴδια περίοδο στὴ γύρω περιοχὴ ἐγκαταστάθηκαν καὶ ἀσκητές, ὅπως ὁ ὅσιος Ποσειδώνιος ὁ Θηβαῖος, ὅπως ἀναφέρεται στὴ *Λαυσαϊκὴ Ἱστορία*, ποὺ συνέγραψε ὁ ἐπίσκοπος Ἐλενοπόλεως Παλλάδιος (364-431)⁶.

Τὸ *Προσκύνημα* καὶ ὁ *Ναὸς τῶν Ποιμένων*, ὅπως ὀνομάσθηκε ὁ νέος ναὸς, φαίνεται πὼς στὴ βυζαντινὴ περίοδο ἦσαν ἰδιαίτερος σημαντικά, καθὼς ἀπὸ ἐκεῖ ἄρχιζαν οἱ ἀκολουθίες τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Χριστουγέννων, γιὰ νὰ συνεχιστοῦν καὶ ὀλοκληρωθοῦν στὴ βασιλικὴ τῆς Γεννήσεως στὴ Βηθλεέμ⁷. Σύμφωνα μὲ τὸ *Ἱεροσολυμιτικὸ Κανονάριο* τοῦ 7^{ου} αἰ.:

«Κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν ἀπέρχονται εἰς τοὺς Ποιμένας (εἰς τὸν τόπον ἐμφανίσεως τῶν ἀγγέλων εἰς τοὺς ποιμένας τῆς Βηθλεέμ, ἔνθα ἡ Ἁγία Ἐλένη, ὠκοδόμησεν ἐκκλησίαν), ἀπαγγέλουσιν ἕκτενῇ καὶ εὐχὴν καὶ λέγουσι τὴν ὑπακοήν, ἧχος η´ “Ἐν

3. Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 8, 31, PG 146, 113.

4. Καλλ. Μηλιαρᾶ (ἀρχιμ.), *Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ’ αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τόμ. Α’, Θεσσαλονίκη 2003, φωτοαναστατικὴ ἐπανάκδοση, ἔκδ. Studio University Press, σ. 34. Πρβλ. Χρ. Παπαδοπούλου (ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, Ἀθήνα 2010, σ. 111.

5. Β. Τζαφέρη, *Προσκυνητᾶριο τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανοῦ*, Ἀθήνα 2004, σ. 73.

6. Αὐγουστίνου μοναχοῦ, *Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενοπόλεως. Ἡ πρὸς Λαῶσιν ἱστορία ἢ Λαυσαϊκόν, καὶ ἡ κατ’ Αἴγυπτον τῶν μοναχῶν ἱστορία περιέχουσα βίους ἐρημιτῶν πατέρων*, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1914, Τύποις Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου, σ. 110.

7. Β. Τζαφέρη, *Προσκυνητᾶριο τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανοῦ*, σ. 73.

Υψίστοις δόξα, ἐπὶ γῆς εἰρήνη“, στίχ. “Ἡ γῆ ἔδωκε τὸν καρπὸν αὐτῆς“, ἄλλην ὑπακοήν, τροπάριον “Ὁ οὖν Ἡσαΐας εἶπεν, ἰδοὺ ἡ Παρθένος“, ἀπαγγέλουσιν ἐκτενῆ καὶ εὐχὴν καὶ λέγουσιν ἦχος στ´. “Κύριος ποιμαίνει με“, Ἀλληλουία ἦχος β´ “Ὁ ποιμαίνων τὸν Ἰσραὴλ“, Εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ “Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ“ (β´ 8-20). Μετὰ ταῦτα ἐπέρχονται εἰς Βηθλεέμ, εἰσέρχονται εἰς τὸ Σπήλαιον (τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ) καὶ τελοῦσι τὸν ἔσπερινόν... »⁸.

Τὸν 6^ο αἰ. ὁ μικρὸς ναὸς κατεδαφίσθηκε καὶ στὴ θέση του ὑψώθηκε μεγάλη βασιλικὴ προκειμένου νὰ ἐξυπηρετηθοῦν οἱ λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν χριστιανῶν τῆς γύρω περιοχῆς ἀλλὰ καὶ τῶν προσκυνητῶν. Αὐτὴ ἡ βασιλικὴ καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Πέρσες καὶ ἀνοικοδομήθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Μόδεστο (632-634). Ὁ δυτικὸς προσκυνητὴς Ἀρκοῦλφος ἀναφέρει, τὸ 670, γιὰ τὸν παλαιὸ ναὸ ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Πέρσες: «εἴκοσι λεπτὰ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βηθλεέμ ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα οὐράνιος δόξα περιέλαμψε τοὺς ποιμένας, παρὰ τὸν πύργον τοῦ Ἄδερ, ὑπῆρχε μία ἐκκλησία, ἣτις ἐμπεριεῖχε τρεῖς τάφους τῶν τριῶν Ποιμένων»⁹. Μετὰ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση στὸ προσκύνημα κτίσθηκε μονή, τὴν ὁποία προστάτευε ὑψηλὸ τεῖχος¹⁰. Τὸν 9^ο αἰ. στὸ προσκύνημα ποὺ ἔφερε τὶς ὀνομασίες «Ποιμένειον», «Ποίμνιον» ἢ «Μοναστήριον τῶν ποιμένων» (*Monasterium pastorum*)¹¹ κατοικοῦσε μοναστικὴ Ἀδελφότητα, ἡ ὁποία διατηρήθηκε ὡς καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 11^{ου} αἰ. Στὴ μονή, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ναὸ – σπήλαιο, περιλαμβανόταν καὶ ὁ μέγας ναὸς ποὺ προαναφέραμε καὶ ἔφερε τὴν ὀνομασία «Δόξα ἐν Ὑψίστοις Θεῶ»¹². Τὸν 11^ο αἰ. τὸ μοναστήρι καταστράφηκε καὶ οἱ μοναχοὶ τὸ

8. Καλλ. Μηλιαρᾶ (ἀρχιμ.), «Ἀρχαῖον ἱεροσολυμιτικὸν τυπικὸν τοῦ Π. Τάφου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ περιλαμβανομένη τελετὴ τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως ἐν Βηθλεέμ», *Νέα Σιών* 13 (1913) 545-456.

9. Βεν. Ἰωαννίδου (ἀρχιμ.), *Προσκυνητάριον τῆς Ἁγίας Γῆς*, σ. 313.

10. Β. Τζαφέρη, *Προσκυνητάριο τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανοῦ*, σ. 74.

11. Χρ. Παπαδοπούλου (ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων*, σ. 284.

12. Ζ. Παπαμωυσέως, *Μέγας ὁδηγὸς τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ προσκυνημάτων τοῦ*

ἐγκατέλειψαν, ὁ ναὸς – σπηλιὰ ὁμῶς παρέμεινε ὡς προσκύνημα καὶ λατρευτικὸς χῶρος γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς λιγοστοὺς προσκυνητὲς ποὺ ἔφθαναν κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατοχῆς τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τοὺς Μαμελοῦκους (1219-1517) καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1517-1917)¹³. Τὸ 1681 ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος (1669-1707) πραγματοποίησε ἔργα συντηρήσεως τοῦ ναοῦ, ὅπως καὶ τὸ 1820 ὁ πατριάρχης Πολύκαρπος (1808-1827)¹⁴.

Τὸν 19^ο αἰ., ὅπως μαρτυρεῖ τὸ *Προσκνητάριο* τοῦ ἱεροδιακόνου Βενιαμὶν Ἰωαννίδου, τὸ τεῖχος ποὺ κάποτε προστάτευε τὴν παλαιὰ μονὴ ἦταν κατεστραμμένο καὶ σώζονταν μόνο ἐρείπιά του, ἐνῶ στὴ βορεινὴ πλευρὰ τοῦ τείχους σώζονταν ἐρείπια τοῦ μεγαλοπρεποῦς παλαιοῦ ναοῦ, καθὼς καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα¹⁵. Τὸ 1896 ὁ Δημήτριος Τάκος, στὸν *Ὁδηγὸ προσκυνημάτων* ποὺ ἐξέδωσε, ἀναφέρει γιὰ τὸ προσκύνημα: «*Ἐξερχόμενοι νοτίως τῆς Βασιλικῆς (τῆς Βηθλεέμ), διερχόμεθα δρόμον στενὸν φέροντα μεταξὺ οἰκίῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, ἐξ αὐτοῦ δὲ στρέφοντες πρὸς ἀνατολὰς κατερχόμεθα ἀπότομον ράχιν, κατερχόμενοι δὲ τοῦ λόφου μετὰ 4 λεπτὰ εὐρισκόμεθα εἰς τὸ Μπὲτ Σαχούρ, γνωστὸν ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος. Ἔχει 600 χριστιανοὺς Ὀρθοδόξους. Ἐνταῦθα ἀπαντῶσι σπήλαια ἐν οἷς εὐρέθησαν ὄργανα ἐκ πυρίτου λίθου καὶ στέρναι, τῶν ὁποίων ἢ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦ λοφίσκου λέγεται, ὅτι αὐτομάτως ἀνέβλυσεν ὕδωρ, ὅτε ἡ Θεοτόκος ζητοῦσα ὕδωρ παρὰ τῶν κατοίκων ἤκουσεν αὐτοὺς ἀρνούμενους αὐτῇ τοῦτο ... Στρέφοντες ἤδη πρὸς ἀνατολὰς, εἰς μικρὰν καλλιεργημένην πεδιάδα φθάνομεν μετὰ 10 λεπτὰ εἰς τὸ Σπήλαιον τῶν Ποιμένων, ἀνῆκον ὑμῖν (στὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων) καὶ κείμενον πρὸς τὰ βορειανατολικά μικροῦ ἐλαιῶνος περιπεφραγμένου ... Ἡ ὑπόγειος ἐκκλησία ἔχει 21 βαθμίδας, περιέχει λείψανά τινά χονδροῦ μωσαϊκοῦ, τοιχογραφίας τινὰς καὶ τμήματα κιόνων, πέριξ δὲ*

Χριστιανισμοῦ, Κύπρος 1970, σ. 179.

13. Β. Τζαφέρη, *Προσκνητάριο τοῦ Ὀρθοδόξου Χριστιανοῦ*, σ. 74.

14. Ζ. Παπαμωυσεῶς, *Μέγας ὁδηγός*, σ. 179.

15. Βεν. Ἰωαννίδου (ἀρχιμ.), *Προσκνητάριον τῆς Ἁγίας Γῆς*, σ. 313.

ἐρείπια ἐκκλησίας»¹⁶. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1895 ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Γεράσιμος Α΄ (1891-1897) ἀνήγειρε κοντὰ στὸ σπήλαιο – προσκύνημα νέο ναὸ ἀφιερωμένο στοὺς Προπάτορες¹⁷.

Τὸ 1972, τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνέγερση νέου μεγάλου ναοῦ κοντὰ στὸν χῶρο τῶν παλαιῶν ἐρειπίων, πραγματοποίησε ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές ποὺ ἔφεραν στὸ φῶς ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια τοῦ σπουδαίου καὶ ἄγνωστου στοὺς περισσότερους *Προσκυνηματος*¹⁸. Στις 27 Ἰουλίου 1989 ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Διόδωρος Α΄ (1980-2001) ἐγκαινίασε τὸν νέο ναό, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὴν ὀνομασία «*Δόξα ἐν Ὑψίστοις*», πλαισιούμενος ἀπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους Σκυθουπόλεως Κωνσταντῖνο, Ἰορδάνου Παλλάδιο, Ἀσκάλωνος Ἀρκάδιο, Τιβεριάδος Γρηγόριο, Ἀβήλων Ἡσύχιο, Πορφυρουπόλεως Τιμόθεο καὶ πλῆθος κληρικῶν τοῦ Πατριαρχείου. Στὴν ἀκολουθία τῶν ἐγκαινίων παρευρέθησαν οἱ δήμαρχοι τῶν πόλεων Βηθλεέμ, Μπέτ – Σαχούρ, Μπετζάλλας, ὁ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος καὶ πλῆθος ὀρθοδόξων Χριστιανῶν¹⁹.

Ὁ τόπος τοῦ *Προσκυνηματος τῶν Ποιμένων* ταυτίσθηκε ἀπὸ πολλοὺς μελετητὲς καὶ μὲ περιστατικὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπως τῆς γνωριμίας τοῦ Βοδζ καὶ τῆς Ρούθ, μὲ τὸν τόπο ὅπου ὁ Ἰακώβ ποιμαίνει τὰ πρόβατά του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν πύργο τῶν ποιμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Βεβαίως, ὁ πύργος τῶν ποιμένων δὲν ἦταν ἄσχετος μὲ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῆς προφητείας τοῦ Μιχαῖα: «*Καὶ σὺ πύργος ποιμνίου ἀνχμώδης, θύγατερ Σιών, ἐπὶ σὲ ἤξει καὶ εἰσελεύσεται ἡ ἀρχὴ ἡ πρώτη, βασιλεία ἐκ Βαβυλῶνος τῆ θυγατρὶ Ἱερουσαλήμ*» (Μιχ. 4, 8).

Σήμερα ἡ ἐπίσκεψη στὸ χωριὸ τῶν Ποιμένων καὶ τὸ προσκύνημα στὸν ναὸ ποὺ σώζεται ὁ τάφος τους ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ προσκυνηματος τῶν πιστῶν ποὺ προσέρχονται στὴ Βηθλεέμ. Δικαιολο-

16. Τίτ. Χορτάτου (ἀρχιμ.), *Τὸ Προσκύνημα τῶν Ποιμένων. Ὀδοιπορικόν*, Αθήναι 1994, σσ. 8-9.

17. Στὸ ἴδιο. Πρβλ. Ζ. Παπαμωσέως, *Μέγας ὁδηγός*, σ. 180.

18. Β. Τζαφέρη, *Προσκυνητάριο τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανοῦ*, σ. 74.

19. «*Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικά*», *Νέα Σιών*, 81 (1989) 343-344.

γημένα, ἀφοῦ οἱ ἀγαθοὶ καὶ ἄκακοι βοσκοί, στοὺς ὁποίους ὁ Θεὸς ἀποκάλυψε δι' ἀγγέλου τὸ μυστήριον τῆς σαρκώσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀποτέλεσαν τοὺς πρώτους κήρυκες ὅτι: «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1, 14).

Τὰ ἱερὰ Μνημόσυνα

Πρεσβ. Κυπριανοῦ Ἀθανασίου
Θεολόγου

Τί εἶναι τὸ Μνημόσυνο;

Τὸ Μνημόσυνο εἶναι μία σύντομη ἀκολουθία ποὺ τελεῖται ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῶν Ὁρθοδόξων κεκοιμημένων Χριστιανῶν. Κατ' αὐτήν, ἡ Ἐκκλησία προσεύχεται γιὰ τὴν ἀνάπαυση καὶ κατάταξή τους «ἐν σκηναῖς δικαίων»¹.

Σὲ παλαιότερες ἐποχές, ἡ ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου ἦταν πολὺ μεγαλύτερη σὲ ἔκταση ἀπὸ τὴ σημερινή. Τούτη ἡ ἀκολουθία, δομικά, προσιδίαζε στὴν ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου. Μὲ τὴν πάροδο, ὅμως, τοῦ χρόνου, ἡ ἔκτενης αὐτὴ ἀκολουθία, λόγω τοῦ μήκους της, περιέπεσε σὲ ἀχρησία καὶ τὴν ἀντικατέστησε ἡ ἐν χρήσει ἀκολουθία². Ἡ ἀκολουθία, κατὰ τὸ ἰσχύον σήμερα *Τυπικό*, λαμβάνει χώρα πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ἑσπερινοῦ, μετὰ τὰ Ἀπολυτίκια ἢ τὴν Ἀρτοκλασία (ὅταν ὑπάρχει) καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς θείας Λειτουργίας, ἀμέσως μετὰ τὴν ὀπισθάμβωνο εὐχή καὶ πρὸ τοῦ «*Εἶπὲ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον...*».

Τὸ δογματικὸ ὑπόβαθρο τοῦ Μνημοσύνου

Τὰ Μνημόσυνα – καὶ γενικὰ οἱ δεήσεις τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ἀδελφῶν μας σὲ κάθε ἀκολουθία (στὸν Ἑσπερινό, στὸ Μ. Απόδειπνο, στὸ Μεσονυκτικό, στὸν Ὁρθρο καὶ στὴν ἀκολουθία τῆς Προσκομιδῆς) – θεμελιώνονται δογματικὰ στοὺς παρακάτω λόγους:

---

1. Απόλυση Νεκρωσίμου Τρισαγίου, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2003, σ. 299.

2. Βλ. Ἰω. Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας*, τόμ. Β', ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1994⁴, σσ. 174-179.

α) Ἡ Ἐκκλησία, σύμφωνα με τὴ διδασκαλία τῶν ἁγίων Πατέρων, εἶναι τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ποὺ περιλαμβάνει στοὺς κόλπους τῆς ὄλους τοὺς βαπτισμένους Χριστιανούς, ζῶντες καὶ τεθνεῶτες. Οἱ κεκοιμημένοι, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀπεχώρησαν ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμο, δὲν ἔπαυαν νὰ εἶναι ζωντανὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας καί, ἐπομένως, ἡ κοινωμία ἐν Χριστῷ τῶν ζώντων με αὐτούς, παραμένει ἀκατάλυτη. Ζῶντες καὶ τεθνεῶτες μυστηριακά (διὰ τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ) συγκοινωνοῦν ἀγαπητικά. Αὐτός, ἄλλωστε, εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὀρισμένοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦν μυστήριο τὴν ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου, ἀφοῦ τὸ Μνημόσυνο περιγράφει στὴν πράξη τὸν μυστηριακὸ καὶ ἀκατάλυτο τρόπο τοῦ δεσμοῦ τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Γι' αὐτὸ οἱ «κατηχούμενοι», ὡς μὴ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἀπολύονταν στὰ Μνημόσυνα, κατ' ἀναλογία τῶν ὑπολοίπων Μυστηρίων. Παρέμεναν μόνο, πρὸς παιδαγωγία καὶ ὠφέλεια, οἱ τάξεις τῶν «καθαιρομένων» (τῶν βαπτισμένων Χριστιανῶν ποὺ στεροῦνταν τὴ θεία Κοινωνία, γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα, προκειμένου νὰ μετανοήσουν γιὰ σοβαρὸ τους ἀμάρτημα), γιὰ νὰ διδαχθοῦν τὴ μακαριότητα τῆς ἐν Χριστῷ τελειώσεως ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ δρώμενα ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων³.

β) Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαντλεῖται στὴ στιγμὴ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ συνεχίζεται πέραν αὐτοῦ. Οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουμε στὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν, στὴν τελικὴ κρίσι κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου καὶ στὴ μετὰ τὸν θάνατο αἰώνια ζωὴ. Ἔτσι, στὸ *Σύμβολο τῆς Πίστεως* ὁμολογοῦμε τὸν Χριστὸ «*πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης, κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς*», καὶ φανερόνουμε τὴν προσδοκία μας γιὰ «*ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος*».

Ποῖος ὁ λόγος τέλεσης τοῦ Μνημοσύνου;

Μὲ τίς προσευχὲς ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, παρακαλοῦμε τὸν Θεὸ αὐτούς ποὺ ἐμεῖς ἀγαποῦμε καὶ θυμόμαστε, νὰ τοὺς θυμηθεῖ

3. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, 7, 3, PG 3, 556C-560A. Πρβλ. Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολαί*, Β', 165, PG 99, 1524B. Πρβλ. Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 497-499.

στη βασιλεία του (ἐξοῦ καὶ ὁ ὄρος «μνημόσυνο»), δηλαδή νὰ τοὺς σώσει. Γι' αὐτὸ ὅταν οἱ πιστοὶ προσεύχονται γιὰ τοὺς τεθνεῶτες, ὠφελοῦνται τὰ μέγιστα.

Ἡ ὠφέλεια τοῦ Μνημοσύνου *«ἀπεκαλύφθη... καὶ εἰς πολλοὺς ἀγίους»*⁴. Σ' αὐτὸ, ὀλόκληρη ἡ ἐκκλησιαστικὴ σύναξη, διὰ τοῦ ἱερέως καὶ τῶν ἱεροψαλτῶν, δέεται στὸν πανάγαθο Θεὸ νὰ τοὺς συγχωρήσει κάθε ἀμαρτήματα καὶ νὰ ἀναπαύσει τὶς ψυχές τους *«ἐν τόπω φωτεινῶ, ἐν τόπω χλοερῶ, ἐν τόπω ἀναψύξεως, ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός»*⁵, νὰ τοὺς ἀξιώσει δηλαδή τῆς οὐράνιας βασιλείας του.

Θὰ πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ γίνει μία σημαντικὴ διευκρίνιση. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ διέπραξε ἐν ζωῇ σοβαρὰ ἀμαρτήματα χωρὶς νὰ μετανοήσει γι' αὐτά, δὲν ὠφελεῖται ἐπειδὴ στὴν πραγματικότητα δὲν τὸ ἐπιθυμεῖ: *«ᾧ γὰρ περιόντι ἐχθρὸν ἦν τὸ Θεῖον, δῆλον ὅτι καὶ μεταστάντι· οὐ γὰρ ἐστὶν ἀδικία παρ' αὐτῶ»*⁶. Ἀπλῶς οἱ δεήσεις τῶν πιστῶν τοῦ χαρίζουν ὀρισμένη ἄνεση. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ γνωστὴ διήγηση τοῦ Γεροντικοῦ, ὅπου τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ εἰδωλολάτρη ἱερέα τῆς Ἰσιδος εἶπε στὸν ἀββᾶ Μακάριο τὸν Αἰγύπτιο: *«Κάθε φορὰ ποὺ νιώθεις συμπάθεια γιὰ τοὺς κολασμένους καὶ προσεύχεσαι γι' αὐτούς, παίρνουν λίγη ἄνεση»*⁷. Ἀντιθέτως, τὰ ἱερὰ Μνημόσυνα ὠφελοῦν σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ ὅσους κεκοιμημένους πέθαναν ἐν μετανοίᾳ γιὰ τὶς ἀμαρτίες τους καὶ ἔτι περισσότερο τοὺς δικαίους. *«Μὲ τις νενομισμένες εὐχές καὶ δεήσεις γιὰ τοὺς νεκροὺς ... προξενεῖται ὄχι μόνο στοὺς ἀμαρτωλοὺς, καὶ ἐν μετανοίᾳ ἐξεληθόντες τοῦ βίου, ἄφεση καὶ ἄνεση καὶ ἐλάττωση τῆς τιμωρίας, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ σ' ἐκείνους, ποὺ ἐζῆσαν δικαίως καὶ εἶχαν τέλος ἀγαθὸ καὶ θεοφιλές, προξενεῖται ἀπὸ αὐτὰ μεγαλύτερη κάθαρση καὶ ἀγνότητα καὶ γίνεται πιὸ εὐκόλη ἢ ἀνάβασή τους πρὸς τὸν Θεὸ ... καὶ μεγαλύτερη ἢ οἰκειό-*

---

4. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Ἄπαντα*, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 312.

5. Εὐχή Νεκρωσίμου Ἀκολουθίας, *Μικρὸν Εὐχολόγιον*, σ. 238.

6. *Ἀποστολικὲς Διαταγές*, 8, 43, PG 1, 1148A.

7. Θ. Χαμπάκη (ἡγουμένης Ἰ. Μ. Ὄσιου Θεοδοσίου), *Γεροντικόν*, ἐκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 165.

τητα πρὸς τὸν Θεὸ καὶ ἡ παρρησία καὶ λαμπρότερη μετάδοση τοῦ θείου φωτός»⁸. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ὡστόσο, δὲν λείπουν καὶ οἱ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ἁμαρτωλοὶ τεθνεῶτες, μὲ τὶς προσευχὰς τῶν ζώντων, εἰσῆλθαν ἀπὸ τὴν κατάστασι τῆς Κολάσεως σὲ ἐκείνη τοῦ Παραδείσου. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ σωτηρία τῆς εἰδωλολάτρισσας Φαλκονίλλας μὲ τὶς προσευχὰς τῆς πρωτομάρτυρος καὶ ἰσαποστόλου Θέκλης⁹, ὅταν ἡ Ἁγία ἦταν ἐν ζωῇ.

Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, δέεται ἀνεξαιρέτως γιὰ ὅλους τοὺς κεκοιμημένους, δικαίους καὶ ἁμαρτωλοὺς. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ ἔμεῖς οἱ ζῶντες δὲν γνωρίζουμε τὴν πνευματικὴν κατάστασι τοῦ ἐκάστοτε κεκοιμημένου, παρὰ μόνον ὁ Θεός. «Πλὴν δεῖ ἡμᾶς φροντίζειν τῶν ἰδίων ψυχῶν, καὶ μὴ ἐλπίζειν μετὰ θάνατον δι' ἄλλοτρίων προσφορῶν συγχωρεῖσθαι»¹⁰.

Οἱ κατηγορίαι τῶν Μνημόσυνων

Τὰ Μνημόσυνα χωρίζονται σὲ ἑννέα κατηγορίαι: τὰ τρίτα, τὰ ἔννατα, τὰ τεσσαρακοστά, τὰ τρίμηνα, τὰ ἐξάμηνα, τὰ ἑννεάμηνα, αὐτὰ ποὺ τελοῦνται μετὰ τὸ πέρας ἑνὸς χρόνου ἀπὸ τὴν κοίμησι κάποιου, τὰ ἐνιαύσια καὶ τὰ ψυχοσάββατα.

α) Τὰ τρίτα

Τρεῖς μέρες μετὰ τὴν κοίμησι ἑνὸς Χριστιανοῦ ἡ Ἐκκλησία τελεῖ τὸ πρῶτο τοῦ Μνημόσουνο. Τελεῖται εἰς ἀνάμνησι τοῦ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἐγερθέντος Κυρίου¹¹ «καὶ τελοῦνται μὲ τὴν εὐχὴν ν' ἀναστηθεῖ καὶ ὁ νεκρὸς στήν οὐράνια βασιλεία»¹².

8. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Ἄπαντα*, σσ. 312-313. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δική μας νεοελληνικὴ ἀπόδοσι.

9. Βλ. Μέγα Συναξαριστὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμ. θ', Μηνὸς Σεπτεμβρίου, ἐκδ. Συναξαριστῆς, Ἀθῆναι 2016, σσ. 494 - 495. Πρβλ. Ν. Νικολαΐδη, *Γιατὶ τὰ Μνημόσυνα*, ἐκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 47-49.

10. Αναστασίου Συναΐτου, *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις*, 22, PG 89, 536CD.

11. Βλ. *Ἀποστολικὰς Διαταγὰς*, 8, 43, PG 1, 1148A.

12. Βλ. Ὁρθόδοξη Ὁμὰς Δογματικῆς Ἑρευνας, *Ἡ ὠφέλεια ἀπὸ τὰ*

β) Τὰ ἔννατα

Ἐννέα μέρες μετὰ τὴν κοίμησιν ἑνὸς πιστοῦ, ἐπιτελεῖται τὸ δευτέρου εἰς μνήμη του Μνημόσυνον, γιὰ νὰ συγκαταταχθεῖ ἡ ψυχὴ του μετὰ τὴν χορείαν τῶν ἀγγέλων. Καὶ τοῦτο, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴ φύσιν τῆς ὁμοιάζει μετὰ τὴν φύσιν τῶν ἀγγέλων, δηλαδὴ εἶναι ἄυλη. Ὀνομάσθησαν ἔννατα, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἔννεα ἀγγελικὰ τάγματα¹³, τὰ ὁποῖα δοξάζουσιν καὶ ἀνυμνοῦν τὸν ἐν Τριάδι Θεό¹⁴.

γ) Τὰ τεσσαρακοστά

Τὰ Τεσσαρακοστά, δηλαδὴ τὸ Μνημόσυνον σαράντα μέρες μετὰ τὴν κοίμησιν ἑνὸς πιστοῦ, ἐπιτελεῖται εἰς ἀνάμνησιν τῆς Ἀνάληψης τοῦ Κυρίου, ἡ ὁποία ἔγινε σαράντα μέρες μετὰ τὴν Ἀνάστασίν του, μετὰ τὴν εὐχὴν ὁ κεκοιμημένος – μετὰ τὴν ἀνάστασίν του κατὰ τὴν Δευτέρα Παρουσίαν – νὰ ἀναληφθεῖ καὶ νὰ προῦπαντήσῃ «ἐν νεφέλαις» τὸν Δεσπότη Χριστὸν στὸν Οὐρανὸν καὶ αἰωνίως νὰ βρίσκειται μαζί του¹⁵.

Τὸ τεσσαρακονθήμερον Μνημόσυνον τελεῖται ἐπίσης κατὰ τὸν τύπον τοῦ τεσσαρακονθήμερου πένθους τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωυσῆ¹⁶.

δ) Τὰ τρίμηνα, ἑξάμηνα καὶ ἑννεάμηνα

Μνημόσυνα γιὰ τοὺς νεκροὺς τελοῦνται τρεῖς, ἕξι καὶ ἑννέα μῆνες ἀπὸ τὴν κοίμησίν τους. Τὰ Μνημόσυνα στοὺς τρίτον, ἕκτον καὶ ἑννατον μῆνα κηρύττουν τὴν Ἁγίαν Τριάδα καὶ γίνονται πρὸς δόξαν τῆς, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Τριάδα λαμβάνει τὴν ὑπαρξιν καί, μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα τὴν ὥραν τοῦ θανάτου, πρὸς αὐτὴν ἐπιθυμεῖ νὰ πορευθεῖ καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἐλπίζει νὰ ἀναστηθεῖ¹⁷.

Μνημόσυνα, <http://www.oodegr.com/oode/orthod/mnimosyna2.htm> (19/2/2014).

13. Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοσιν, οἱ τρεῖς τριάδες τῶν ἑννέα ἀγγελικῶν ταγμάτων εἶναι οἱ ἑξῆς: α) σεραφεῖμ, χερουβεῖμ, θρόνοι, β) κυριότητες, δυνάμεις, ἑξουσίες, γ) ἀρχές, ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι.

14. Βλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Ἄπαντα*, σ. 312.

15. Στὸ ἴδιον.

16. Βλ. *Ἀποστολικὰς Διαταγὰς*, 8, 43, PG 1, 1148A.

17. Βλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Ἄπαντα*, σ. 312.

ε) Μετὰ τὸ πέρασ ἐνὸς ἔτους

Μετὰ τὸ πέρασ ἐνὸς ἔτους ἀπὸ τὴν κοίμησῃ κάποιου Χριστιανοῦ τελεῖται καὶ πάλι Μνημόσυνο. Καὶ ἐδῶ ὁμολογεῖται ἡ πίστῃ στὴν Ἁγία Τριάδα, καθότι ὁ χρόνος διαιρεῖται ἐπακριβῶς σὲ τέσσερῃς τριάδες μηνῶν. Οἱ τριάδες τοῦ ἔτους μεταφέρουν τὴ σκέψη τῶν πιστῶν – μ' ἓνα ἐπαγωγικὸ τρόπο – στὴν Ἁγία Τριάδα. Ἐπιτελεῖται ἀκόμη γιὰ τὴν πνευματικὴ τελείωσῃ τοῦ πιστοῦ στὰ οὐράνια, πὸ γίνεται διὰ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ¹⁸.

στ) Τὰ ἐνιαύσια

Παράδοσῃ ἀκόμα τῆς Ἐκκλησίῃς μας εἶναι οἱ συγγενεῖς τῶν κεκοιμημένων νὰ ἐπιτελοῦν κάθε χρόνο Μνημόσυνα εἰς μνήμη τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, δηλώνεται ἐμφαντικὰ ὅτι ὁ νεκρὸς εἶναι ἐν Χριστῶ ζωντανὸς καὶ κατὰ χάριν ἀθάνατος ὡς πρὸς τὴν ψυχή. Δηλώνεται, ἐπίσης, ἡ ἐπιθυμία τοῦ κεκοιμημένου νὰ ἀνανεωθεῖ, δηλαδὴ νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ ἡ ὅλη ψυχοσωματικὴ του ὑπαρξῃ, ὅταν ὁ Θεὸς θελήσει νὰ ἀναστήσει τὸ σῶμα του στὴ Δευτέρα Παρουσία¹⁹.

ζ) Τὰ ψυχολάββατα

Τὸ Σάββατο πρὸ τῆς Κυριακῆς τῆς Ἀπόκρεω καὶ τὸ Σάββατο πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, τὸ *Τυπικὸ* τῆς Ἐκκλησίῃς ὀρίζει νὰ γίνεται ἐπιμνημόσυνη δέση εἰς μνήμη «πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένων, ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν»²⁰ καὶ «πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος κοιμηθέντων εὐσεβῶς, ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰώνιου»²¹, δηλαδὴ ὑπὲρ τῶν, ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, πιστῶν, αὐτῶν πὸ εἶτε ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τῃς ὀποῖες πέθαναν (ἐδῶ δὲν γίνεται λόγος γιὰ τοὺς αὐτόχειρες) εἶτε ἄλλων λόγων, δὲν ἔτυχαν ἢ δὲν τυγχάνουν τῆς ὀφελείας τῶν προσευχῶν τῆς ἐκκλησι-

18. Στὸ ἴδιο.

19. Βλ. Συμεῶν Θεσσαλονίκῃς, *Ἄπαντα*, σ. 312.

20. *Τριῶδιον Κατανυκτικόν*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίῃς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1993², σ. 18.

21. *Πεντηκοστάριον Χαρμόσυνον*, ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίῃς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1990⁴, σ. 191.

αστικῆς κοινότητος (δηλαδή τῆς ἐκκλησιαστικῆς κηδεΐας, τῶν Μνημοσύνων κ.λπ.).

Τὸ πρῶτο ψυχосάββατο νοσηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν εὐαγγελικὴν περικοπὴν τῆς *Κυριακῆς τῆς Ἀπόκρεω*. Κατ' αὐτὴν ἀναγινώσκειται τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Κρίσεως, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου, ἐκεῖνη τὴ φοβερὴ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία ὅλοι θὰ σταθοῦμε ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ μεγάλου Κριτοῦ. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, μὲ τὸ Μνημόσυνον τῶν κεκοιμημένων ζητοῦμε ἀπὸ τὸν Κύριον στὴ Δευτέρα Παρουσία νὰ γίνῃ ἴλεως καὶ νὰ δείξῃ τὴ συμπάθεια καὶ τὴ μακροθυμίαν τοῦ ὄχι μόνο σὲ μᾶς τοὺς ζῶντες, ἀλλὰ καὶ στοὺς προαπελθόντας ἀδελφούς μας. Τὸν παρακαλοῦμε νὰ μᾶς κατατάξῃ ὅλους στὴν οὐράνια βασιλείαν του²².

Μὲ τὸ δεύτερον ψυχосάββατο διατρανώνεται ἡ πίστις μας στὴν καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὴ φανέρωση στὸν κόσμον ἐορτάζουμε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὴ μία καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀπαρτίζουν μόνο οἱ ζῶντες, ἀλλὰ καὶ οἱ τεθνεῶτες²³.

Γιατί προσκομίζονται κόλλυβα κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μνημοσύνου;

Οἱ Χριστιανοί, σύμφωνα μὲ τὸ *Τυπικόν*, ὀφείλουν ἀφ' ἐσπέρας (στὸν Ἑσπερινόν) νὰ προσκομίσουν στὸν ναὸ δύο δίσκους μὲ κόλλυβα. Ὁ ἓνας θὰ εὐλογηθεῖ στὸν Ἑσπερινόν καὶ ὁ ἄλλος στὴ θείαν Λειτουργίαν. Τοὺς δίσκους συνθέτουν καὶ διανθίζουν, ὄχι τυχαῖα, τὸ βρασμένο σιτάρι, τὰ ἀμύγδαλα ἢ καρύδια, τὸ ρόδι, οἱ σταφίδες καὶ τὸ σουσάμι.

Τὸ σιτάρι, ὅπως, βέβαια, καὶ οἱ ἄλλοι καρποὶ ποὺ χρησιμοποιοῦνται, συμβολίζουν τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν σωμάτων. Ὅπως

---

22. Βλ. Συναξαρίον Σαββάτου πρὸ τῆς Ἀπόκρεω, *Τριώδιον Κατανυκτικόν*, σ. 22.

23. «Τὰ Ψυχосάββατα», http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/explanatory/ta_psyxosabbata.htm (19. 2. 2014).

ὁ σπόρος θάβεται στὸ χῶμα, σαπίζει καὶ μετὰ ἀπὸ καιρὸ βλασταίνει καινούργιος, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα θάβεται προσωρινὰ στὴ γῆ, ἀποσυντίθεται, γιὰ νὰ ἀναστηθεῖ ἔπειτα μὲ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία²⁴. Γιὰ τὸν ἴδιο προφανῶς λόγο, σὲ ὀρισμένες περιοχές, ἀφοῦ ὁ τεθνηκῶς ἐναποτεθεῖ στὸν τάφο καὶ καλυφθεῖ πλήρως μὲ χῶμα, ὁ ἱερεὺς ρίχνει ἐπὶ τοῦ τάφου βρασμένο σιτάρι ποὺ ἐτοιμάζουν οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ.

Ἡ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας

Ἡ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας προξενεῖ μεγαλύτερη τῶν Μνημοσύνων ὠφέλεια, «διότι ποιὸν ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ἐπωφελέστερο ἀπὸ τὸ νὰ θυσιάζεται (στὴ θεία Λειτουργία) ὁ Χριστὸς γιὰ χάρι μας»²⁵! Οἱ δεήσεις γιὰ τοὺς τεθνεῶτες καὶ ἡ ἐξαγωγή μερίδων εἰδικὰ γι' αὐτοὺς στὴν ἀκολουθία τῆς Προσκομιδῆς καὶ ἡ ἀνάκρασή τους μὲ τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου μέσα στὸ Ἅγιο Ποτήριο κατὰ τὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀποτελεῖ τὴν κορύφωση καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μνημοσύνου ἢ καλύτερα εἶναι τὸ κατεξοχὴν Μνημόσυνο. «Ἡ μερίδα γιὰ τὴ φρικτὴ θυσία (ποὺ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ πρόσφορο γιὰ χάρι τοῦ κεκοιμημένου) καὶ ἡ ἐνθύμηση καὶ ἡ μνημόνευση κατ' αὐτὴν τοῦ ἀπελθόντος, τὸν ἐνώνει μὲ τὸν Θεὸ καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὸ νὰ μετέχει αὐτὸς ἀοράτως καὶ νὰ ἀπολαμβάνει τὴν κοινωνία τοῦ Θεοῦ»²⁶. Καὶ τοῦτο, διότι μέσα ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία κοινωνοῦν ἅμεσα μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ τοὺς χαρίσει τὴν ἀνάπαυση καὶ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν τους, ποὺ ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, τὸν σκοπὸ τῶν προσευχῶν καὶ δεήσεων γι' αὐτοὺς.

24. Βλ. Συμεὼν Θεσσαλονίκης, *Ἄπαντα*, σ. 310.

25. Στὸ ἴδιο. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δικὴ μας νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

26. Στὸ ἴδιο, σ. 313. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δικὴ μας νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

Οἱ Χριστιανοί, ἐπειδὴ γνῶριζαν τὴ μεγάλη σημασία τῆς τέλεσης τῆς θείας Εὐχαριστίας γιὰ χάρι τῶν ἐκλιπόντων συγγενῶν τους, ἀνέκαθεν φρόντιζαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κόλλυβα, νὰ προσφέρουν στὸν ναὸ συνάμα ἄρτο καὶ οἶνο, τὰ ὁποῖα θὰ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ θεία Λειτουργία.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεολογικῆς αὐτῆς πραγματικότητας, καθιερώθηκε στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τὸ *Σαρανταλείτουργο*, δηλαδή ἡ ἐπὶ σαράντα μέρες προσφορὰ τῆς θείας Λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν τεθνεώτων. «*Στὸ Τυπικὸ τῆς Μονῆς Εὐεργέτιδος ὑπάρχει μία πολὺ ὠραία σημείωση, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὶς πρῶτες σαράντα ἡμέρες ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς κοίμησής κάποιου ἀδελφοῦ γίνονταν καθημερινά, στὸν Ὅρθρο καὶ τὸν Ἑσπερινό, ἐκτενῆς δέησις ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀκόμη καὶ κάθε ἡμέρα κατὰ τὸ διάστημα αὐτῶν τῶν πρώτων 40 ἡμερῶν προσφερόταν ἡ θεία Λειτουργία “προσφορὰ” ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς του*»²⁷.

Ἡ τέλεση τοῦ *Σαρανταλείτουργο* ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων προϋποθέτει συνάμα καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν παρουσία τῶν συγγενῶν τους ποὺ θὰ προσεύχονται θερμὰ γιὰ τὴν ἀνάπαυσή τους. Εἶναι ἐξίσου σημαντικό (ἐφόσον ἔχουν λάβει τὴν εὐλογία τοῦ πνευματικοῦ τους πατρός), νὰ κοινωνοῦν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων. Διὰ τοῦ Χριστοῦ κοινωνοῦν πνευματικῶ τῷ τρόπῳ μὲ τοὺς κεκοιμημένους τους. Ἡ κοινωνία αὐτὴ καθίσταται δυνατὴ, διότι καὶ ἐκεῖνοι Χριστὸ μεταλαμβάνουν κατὰ τὴν ἀνάκραση τῶν προβλεπομένων γιὰ ἐκείνους μερίδων στὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἁγίου Ποτηρίου. Ἐφόσον ζῶντες καὶ τεθνεῶτες κοινωνοῦν τὸν Θεάνθρωπο Κύριο, γίνεται αὐτομάτως ὁ συνδετικὸς τους κρίκος ποὺ τοὺς ἐνώνει σὲ κοινωνία ἀγάπης. Ἡ εὐλογημένη αὐτὴ πράξις τῆς μετοχῆς στὴ θεία Κοινωνία θὰ ἦταν φρόνιμο νὰ ἐπαναλαμβάνεται ἐκ μέρους τῶν συγγενῶν σὲ κάθε ἱερὸ Μνημόσυνο.

---

27. Θ. Χριστοδούλου (πρωτοπρ.), *Τὰ ἱερὰ Μνημόσυνα*, ἐκδ. Ὁμολογία, Ἀθήνα 2007², σ. 107.

Ἡ προσφορά ἐλεημοσύνης ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας προτρέπουν, μαζί με τὰ Μνημόσυνα καὶ τὴ θεία Λειτουργία, νὰ προσφέρουμε – ἐξ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ συγγενῆ μας – ἐλεημοσύνη τὰ ὑπάρχοντά του. «*Διδόσθω ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ πένησιν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ (γιὰ νὰ προσεύχονται ὑπὲρ ἀναπαύσεώς του)*»²⁸, ἀναφέρουν οἱ *Αποστολικὲς Διαταγές*. Ὁ δὲ ἱερὸς Χρυσόστομος, στὴν 31^η ὁμιλία του στὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι «*εἶναι δίκαιο νὰ δώσεις τὰ ὑπάρχοντα τοῦ νεκροῦ ..., ἐὰν ἦταν ἀμαρτωλός, γιὰ νὰ συγχωρηθοῦν οἱ ἀμαρτίες του· ἐὰν ἦταν δίκαιος, γιὰ νὰ λάβει περισσότερο μισθὸ καὶ ἀντιδόσεις*»²⁹.

Ἐφέλεια, βέβαια, στοὺς κεκοιμημένους προσφέρει ἡ ὁποιαδήποτε γενικὰ ἐλεημοσύνη ποὺ γίνεται γιὰ χάρη τους, διότι, κατὰ τὸν Νικηφόρο Κωνσταντινουπόλεως, «*ἡ ἐλεημοσύνη καὶ τὰ Μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, ποὺ γίνονται πάντοτε ἀπὸ ἐμᾶς, προσφέρουν σὲ ψυχὰς (τῶν νεκρῶν) πνευματικὸ, ἀπὸ τὸν Θεό, καρπὸ*»³⁰.

Τέλος, στὸ πλαίσιο τῆς ἀγαθοποιίας (φιλανθρωπίας) γιὰ χάρη τῶν κεκοιμημένων, ἐντάσσονται τὰ λεγόμενα «*περίδειπνα*» ἢ «*μακαρία*». Οἱ Χριστιανοὶ στὸ παρελθόν, στὸν τόπο ταφῆς τῶν νεκρῶν τους, πραγματοποιοῦσαν τὴν ἡμέρα τοῦ Μνημοσύνου τους ἐπιμνημόσυνα γεύματα, στὰ ὁποῖα, ἐκτὸς τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων, συμμετεῖχαν κληρικοί, πτωχοὶ καὶ ξένοι. Σὲ αὐτὰ οἱ παρευρισκόμενοι εὐχόνταν ἡ μνήμη τοῦ ἀποθανόντος νὰ εἶναι μακαρία³¹. «*ἐν δὲ ταῖς μνεΐαις αὐτῶν καλούμενοι μετὰ εὐταξίας ἐστίασθε καὶ φόβου Θεοῦ, ὡς δυνάμενοι καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ τῶν μεταστάντων*»³². Στὸ

28. *Αποστολικὲς Διαταγές*, 8, 43, PG 1, 1148Α.

29. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ματθαῖον*, 31, 4, PG 57, 375. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δική μας νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

30. Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως, *Περὶ τῶν λεγόντων ὅτι χρὴ καὶ μετὰ τὸν θάνατον εὐχέλαιον ποιεῖν ἐν νεκρῶ*, PG 86 II, 2401C. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δική μας νεοελληνικὴ ἀπόδοση.

31. Βλ. *Αποστολικὲς Διαταγές*, 8, 44, PG 1, 1148B - 1149B.

32. Στὸ ἴδιο.

παλαιὸ αὐτὸ ἔθος ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν τους τὰ μέχρι σήμερα προσφερόμενα στὴ μνήμη τους κόλλυβα. Εἶναι μία μετεξέλιξις του³³.

Ἡ ἴδια καλὴ συνήθεια τῶν περιδείπνων ἐξακολουθεῖ νὰ υφίσταται καὶ σήμερα σὲ κάποιες περιοχές. Στὴν Κύπρο, ἀντὶ τῶν περιδείπνων, μετὰ τὴν ταφὴν προσφέρεται, στὸ κοιμητήριον, ἡ λεγόμενη «παρηγορὰ» (= παρηγορία).

Ἡμέρα τέλεσης τοῦ Μνημοσύνου

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας παράδοσις ἐξαρχῆς ὄρισε ἡ ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου νὰ τελεῖται στοὺς ναοὺς τὸ Σάββατον. Καὶ τοῦτο, γιατί, α) τὴν ἡμέρα αὐτὴ ἡ ψυχὴ τοῦ Χριστοῦ, ἐνωμένη μετὰ τὴν θεοτήτά του, βρισκόταν στὸν Ἄδην, ὅπου κατατρόπωσε μίαν γιὰ πάντα τὸν διάβολον καὶ τὸν θάνατον, ἐλευθερώνοντας τοὺς κεκοιμημένους ἀπὸ τὰ δεσμά τους³⁴, β) ἡ λέξις «Σάββατον» στὰ ἑβραϊκὰ σημαίνει «κατάπαυσις». Εἶναι ἡ μέρα, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Θεός, ἀφοῦ ὀλοκλήρωσε τὸ δημιουργικὸν του ἔργον, «ἀναπαύθηκε». «Καὶ ἀφοῦ λοιπὸν οἱ πεθαμένοι κατέπαυσαν ἀπὸ τὰ βιοτικὰ καὶ ἄλλες μέριμνας, γι' αὐτὸ στὴν κατάπαυσιμὴν ἡμέραν (τοῦ Σαββάτου) κάνουμε τὶς δεήσεις γιὰ χάριν τους. Τὸ ἴδιον βέβαιον ἔχει ἐπικρατήσει νὰ γίνεταί καὶ κάθε Σάββατον»³⁵.

Πότε δὲν ἐπιτρέπεται ἡ τέλεσις Μνημοσύνου;

Τὶς Κυριακὰς καὶ τὶς Δεσποτικὰς ἑορτὰς (ὅποιαδήποτε ἡμέρα καὶ ἐὰν συμπέσουν) ἀπαγορεύεται ρητὰ ἡ τέλεσις Μνημοσύνων, ἐπειδὴ αὐτὰ ἔχουν πένθιμον χαρακτῆρα, ἐνῶ οἱ προαναφερθεῖσαι ἑορτὰς καὶ ἡ ἡμέρα τῆς Κυριακῆς χαρμόσυνα. Κατὰ τὶς Διαταγὰς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων: «Ἐνοχὸς γὰρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τὴν Κυριακὴν

---

33. Βλ. Κ. Καλλινίκου (πρωτοπρ.), *Ὁ Χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθῆναι 1958², σ. 609.

34. Βλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Ὁμολογία Πίστεως* (νεοελληνικὴ ἀπόδοσις Σύλλογος Φίλοι Ἱεροῦ Κοινοβίου Ἁγίου Νικοδήμου, http://www.pigizois.net/pneumatikoi_logoi/omologia_pisteos_agionikodimika.htm (19/2/2014).

35. Συναξάριον Σαββάτου πρὸ τῆς Ἀπόκρως, *Τριώδιον Κατανυκτικόν*, σ. 22. Τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται σὲ δική μας νεοελληνικὴ ἀπόδοσις.

νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὖσαν, ἢ τὴν Πεντηκοστήν, ἢ ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηφῶν· εὐφρανθῆναι γὰρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενθῆσαι»³⁶. Εἰδικότερα γιὰ τὸ ἄκαιρο τοῦ Μνημοσύνου κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος ἀναφέρει: «*Τῇ Κυριακῇ δέ, ὡς ἀνοίκειον καὶ ἁμαρτῶδες φυλαττώμεθα τοῦτο ποιεῖν. Ἀνοίκειον μὲν, ἐπειδὴ τῆς μὲν ἡμέρας ἡ ὑπόθεσις εἶναι χαρμόσυνος, ἢ δὲ μνήμη τοῦ κεκοιμημένου καὶ αὐτὴ ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία εἶναι θρηνώδης καὶ λυπηρὰ καὶ ἡ μὲν εἶναι δεσποτικὴ καὶ βασιλική, ἢ δὲ δουλικὴ καὶ ταπεινὴ. Ἀμαρτῶδες δὲ πάλιν τὸ στοχαζόμεθα, ἐπειδὴ, κατὰ τὰς Διαταγὰς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἔνοχος κρίματος γίνεται ὁ πενθῶν καὶ σκυθροπάζων εἰς ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου»³⁷.*

Τὰ Μνημόσυνα εἶναι πένθιμα, ἐξαιτίας τῆς λύπης ποῦ προκαλεῖ ἡ ἀπουσία τοῦ ἐκλιπόντος, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τοῦ πνευματικοῦ πένθους, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ ἢ ἴδια ἢ ἀκολουθία μὲ τις ἀναφορές της στὸ μυστήριό τοῦ θανάτου³⁸. Τὰ προλεχθέντα ἐπιβεβαιώνονται συνάμα ἀπὸ τὸ γεγονός πὼς παλαιότερα ἢ ἀκολουθία τοῦ Μνημοσύνου ἦταν ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἐξοδιαστικοῦ (τῆς Κηδεῖας)³⁹.

Ὡστόσο, ὀρισμένες κατὰ τόπους Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες (ὅπως ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου), παρὰ τὸν πένθιμο χαρακτήρα τῶν ἱερῶν Μνημοσύνων, θέλοντας νὰ ἀντιμετωπίσουν πρακτικὲς δυσκολίες τῶν πιστῶν ποῦ ἀφοροῦν στὴ μὴ δυνατότητα προσέλευσής τους στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη τοῦ Σαββάτου, ἐπιτρέπουν κατ' οἰκονομία, πέραν τοῦ Σαββάτου, νὰ τελοῦνται Μνημόσυνα τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς

36. *Ἀποστολικὲς Διαταγές*, 5, 20, PG 1, 905A-908A.

37. Ἀθανασίου Παρίου, *Δήλωσις τῆς ἐν Ἁγίῳ Ὁρει ταραχῶν ἀληθείας* (ἐνθα συνεκδίδεται καὶ ἡ Ἔκθεσις, εἴτουν ὁμολογία τῆς ἀληθοῦς καὶ ὀρθοδόξου πίστεως). *Ἱστορία καὶ θεολογία τοῦ Κολλυβαδικοῦ κινήματος βάσει ἀνεκδότων χειρογράφων* (ἐπιμ. Θεοδωρήτου ἱερομονάχου, Ἀθῆναι 1988, σ. 119.

38. Ν. Σκρέττα (ἀρχιμ.), *Ἡ θεία Εὐχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴν διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 534.

39. Ἰω. Φουντούλη, *Ἀκολουθία τοῦ μνημοσύνου* [Κείμενα Λειτουργικῆς, 20], Θεσσαλονίκη 1979, σ. 12.

λοιπές μέρες τῆς ἐβδομάδας. Ἡ ἀπόφασή τους αὐτὴ στηρίζεται στὸ Συνοδικὸ Γράμμα ποὺ ἀπέστειλε στοὺς Ἀθωνίτες μοναχοὺς τὸ 1819 ὁ ἅγιος Γρηγόριος Ε΄, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, προκειμένου νὰ παύσουν ὀριστικὰ οἱ κολλυβαδικές ἔριδες τοῦ 18^{ου} – 19^{ου} αἰ.: «Ἔθος ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας εἶνε τὰ μὲν κόλυβα νὰ προσφέρονται εἰς τὸν θεῖον καὶ ἱερὸν ναὸν καὶ νὰ ἐκτελῶνται μνημόσυνα κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου, ἂν δὲ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἐβδομάδος ἢ κατὰ Κυριακὴν, Δευτέραν καὶ ἄλλην τυχὸν ἡμέραν, γένωνται κόλυβα καὶ προσέλθωσιν εἰς τὴν ἰ. Ἐκκλησίαν, τὸ τοιοῦτον, κοντὰ ὅπου παντελῶς δὲν κωλύεται, εἶνε καὶ ἀκαταιτίαστον καὶ πάντῃ ἀνέγκλητον»⁴⁰.

Στὰ ὅρια δὲ τῆς μητροπολιτικῆς περιφέρειας Τριμυθοῦντος ἢ μὴ τέλεση Μνημοσύνων ἰσχύει «ἀπὸ τὸ Σάββατο τοῦ Λαζάρου μέχρι τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν δύο ἡμερῶν, καθὼς καὶ κατὰ τὶς κάτωθι Δεσποτικὲς καὶ Θεομητορικὲς ἑορτῆς: Θεοφάνια, Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου, Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου, Πεντηκοστή, Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Μεταμόρφωσις τοῦ Κυρίου, Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, Ὑψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Γέννησις τοῦ Κυρίου, Σύναξις τῆς Θεοτόκου (26/12). Σημ.: Ἐθνικὰ μνημόσυνα δὲν τελοῦνται κατὰ τὶς προαναφερθεῖσες ἡμέρες»⁴¹.

***

Ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία περιθάλπει μὲ πολλὴ φροντίδα τὰ κεκοιμημένα μέλη της. Μέσα ἀπὸ τὶς καθημερινὲς ἀκολουθίες της καὶ τὴν τέλεση Μνημοσύνων καὶ θείας Λειτουργίας, προσεύχεται ὥστε νὰ ἀναπαυθοῦν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ταυτόχρονα προτρέπει τοὺς πιστοὺς νὰ μεριμνήσουν καὶ αὐτοὶ μὲ εὐσυνειδησία καὶ ζῆλο γιὰ τοὺς κεκοιμημένους τους, ἐλεώντας τοὺς φτωχοὺς εἰς ἀνάμνησὴ τους καὶ ἐκπληρώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ

---

40. Παρατίθεται στό, Κ. Καλλινίκου (πρωτοπρ.), *Ὁ Χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, σ. 615.

41. Βλ. *Ἐγκύκλιον* Ἱερᾶς Μητροπόλεως Τριμυθοῦντος ἀπὸ 25 Φεβρουαρίου 2020.

τὴ θεοδίδακτη ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον. Μιᾶς ἀγάπης ποὺ ἐκτείνεται πέραν τοῦ τάφου καὶ ἀγκαλιάζει ὅλους, ζῶντες καὶ τεθνεῶτες. Ἐπιστέγασμα τῆς θυσιαστικῆς ἀγάπης τοῦ πιστοῦ πρὸς τοὺς κεκοιμημένους, εἶναι ἡ μυστηριακὴ μετὰ αὐτοὺς κοινωνία. Μετέχοντας τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου, τοῦ Ποτηρίου τῆς Ζωῆς, τότε δι' αὐτοῦ κοινωνεῖ μαζί τους πνευματικῶ τῷ τρόπῳ.

Ἐλευθερία καὶ Ἐπανάσταση στὸν Ρήγα Βελεστινλή*

Ἀθηνᾶς Κονταλῆ
Δρ. Θεολογίας ΕΚΠΑ

1. Εἰσαγωγή

Ὁ Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798) ὑπῆρξε κήρυκας τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ πρόδρομος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Μὲ κέντρο δράσης του τὴ Βιέννη ἐξέδωσε μεταφράσεις δυτικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ δικά του πονήματα¹. Ὁ Ρήγας ἀνέπτυξε σχέδια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς Τουρκίας καὶ ἐκπόνησε ἓνα Σύνταγμα γιὰ τὴν ἐξέγερση τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν καὶ ἵδρυσε μία μυστικὴ ὀργάνωση γιὰ τὴν προώθηση τῶν σκοπῶν του κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας². Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀνέπτυξε μία ἔντονη συγγραφικὴ, μεταφραστικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἀπέβλεπε κατὰ κύριο λόγο στὴν ιδεολογικὴ προετοιμασία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης³. Ἡ ἐπιδίωξη τοῦ Ρήγα δὲν ἀφοροῦσε μόνο στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ, ἀλλὰ ὁ στόχος του ἦταν

---

* Ἡ παροῦσα μελέτη ἀποτελεῖ διευρυμένη μορφή εἰσηγησῆς μας μὲ τίτλο: «Ἐλευθερία καὶ Ἐπανάσταση ὡς ἀνθρώπινα δικαιώματα στὸν Ρήγα Βελεστινλή», στὸ Β΄ Διεπιστημονικὸ Συνέδριο, μὲ θέμα: *Θρησκευτικὴ καὶ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα*, ποὺ διοργάνωσε τὸ Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευσιολογίας τοῦ ΕΚΠΑ στὴν Ἀθήνα, 13-16 Φεβρουαρίου 2019.

1. Γ. Μεταλληνοῦ, *Τουρκοκρατία. Οἱ Ἕλληνες στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία*, Ἀθήνα 2005⁶, σ. 160.

2. S. Runciman, *Ἡ Μεγάλὴ Ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσίᾳ* (μετάφρ. Π. Ἀντωνοπούλου), Ἀθήνα 2010, σ. 455. Δ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ Ἐπαναστατικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 2000, σ. 30. Ἄπ. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 596.

3. Ἄρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ιδεολογία τοῦ Ρήγα», στὸν Τόμο *Τιμὴ στὸν Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 2002, σσ. 13-34. Ἐδῶ: σ. 13.

νὰ μεταφέρει τὸ μήνυμα τῆς ἐθνικῆς ἀπολύτρωσης στὶς εὐρύτερες μάζες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας μὲ γλώσσα οἰκεία καὶ μὲ σύμβολα ἀπολύτως κατανοητά⁴.

Ἡ μελέτη μας στοχεύει στὴν πληρέστερη διερεύνηση τῶν ιδεολογικῶν καὶ ἐθνεγερτικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ρήγα. Πραγματεύεται πτυχές τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐπανάστασης ὡς ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅπως αὐτὲς ἔχουν παρατεθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ρήγα στὸ ἔργο του, *Νέα Πολιτικὴ Διοικήσις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας*⁵.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου μὲ τίτλο: *Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, προτάσσεται ἡ *Ἐπαναστατικὴ Προκήρυξις*, ἡ ὁποία περιλαμβάνει 35 ἄρθρα ποὺ ἀποτελοῦν ἀντίκρουση τῶν σχεδίων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους⁶. Πρόκειται γιὰ ἐπαναστατικὸ κείμενο τὸ ὁποῖο προτρέπει τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ νὰ ὀργανώσουν τὴν ἐπανάσταση. Στὸ δεύτερο μέρος μὲ τίτλο: *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*, δημοσιεύεται ἡ *Ἀρχὴ τῆς νομοθετημένης πράξεως καὶ ψυχῆ τῆς διοικήσεως* καὶ τὸ *Περὶ Δημοκρατίας*, ποὺ εἶναι τὸ προτεινόμενο Σύνταγμα σύμφωνα μὲ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ γαλλικοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος (1793)⁷, ἀποτελούμενο ἀπὸ 124 ἄρθρα⁸. Στὸ τρίτο μέρος δημοσιεύεται τὸ *Παράρτημα*, ὅπου περιγράφεται ἡ σημαία καὶ ἡ στολὴ τῶν στρατιωτῶν. Στὸ τέταρτο μέρος δημοσιεύεται ὁ Θού-

4. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς. Θεωρία καὶ Πράξις*, Ἀθήνα 1998, σ. 54.

5. Γ. Λαδᾶ / Ἀθ. Χατζηδῆμου, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1796-1799*, Ἀθήνα 1973, σσ. 60-77. Κ. Ἀμάντου, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ*, Ἀθήνα 1930, σ. 21. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα τὰ σωζόμενα* (εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια - σχόλια, Π. Κιτρομηλίδης), τόμ. 5, Ἀθήνα 2000, σ. 31.

6. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα γιὰ τὸν Ρήγα Βελεστινλῆ*, Θεσσαλονίκη 1964, σσ. 36-37. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σσ. 67-68.

7. Γιὰ τὰ κείμενα τῆς διακήρυξης τῶν «Δικαιῶν τοῦ Ἀνθρώπου» καὶ τοῦ συντάγματος τοῦ Ρήγα, βλ. Λ. Βρανούση (ἐπιμ.), *Ἄπαντα: Ρήγας Βελεστινλῆς - Φεράϊος*, τόμ. Α', σσ. 1-425, τόμ. Β', σσ. 426-782, Ἀθήνα 1968, ὅπου παρατίθεται τόσο τὸ ἐλληνικὸ κείμενο ὅσο καὶ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο.

8. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα*, σ. 37.

ριος⁹. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐπαναστατικὰ κείμενα τοῦ Ρήγα ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Γένους¹⁰. Γνώριζε πάντως καλὰ ὅτι χωρὶς τὴ στρατιωτικὴ ἐπιτυχία τῆς ἐπανάστασής του δὲν θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία καὶ συνεπῶς, ἡ δημιουργία δημοκρατικῆς πολιτείας θὰ ἦταν ἀνέφικτη. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι σκόπευε νὰ διανεῖμει τὸ Σύνταγμα μαζί με τὴν Προκήρυξη στὴν Ἑλλάδα¹¹, ὅμως τὸ σχέδιό του προδόθηκε καὶ οἱ ἐλπίδες του διαψεύστηκαν μὲ τὸν χειρότερο τρόπο βρίσκοντας τραγικὸ θάνατο.

2. Προπαρασκευαστικὲς ἐνέργειες τοῦ Ρήγα

Ὁ Ρήγας, ἐξαιτίας τῆς διάψευσης τῶν προσδοκιῶν του ἀπὸ τὴ ρωσικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς Ἕλληνες καὶ τὴν ἰδεολογικὴ του ταύτιση μετὰ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ἔστρεψε ἐνστικτωδῶς τὶς ἐλπίδες του πρὸς τὴ Γαλλία¹². Στὰ ἐπαναστατικὰ του κείμενα ἔχει ἐνσωματώσει τὶς ἀξίες τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὶς ἰδέες τοῦ βαλκανικοῦ ριζοσπαστισμοῦ καὶ τὰ αἰτήματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης μὲ σαφεῖς ἐπιρροὲς «ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ Ζὰν Ζὰκ Ρουσσώ (*Jean-Jacques Rousseau*) γιὰ τὴν ἄμεση δημοκρατία καὶ τὴ θεωρία τοῦ Μοντεσκιέ (*Montesquieu*) στὸ Πνεῦμα τῶν Νόμων»¹³. Τὸ ἐπαναστατικὸ ὄραμά του ἀποτυπώνεται στὴ *Χάρτα*, στὸ *Σύνταγμα*, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει τὶς ἔννοιες τῆς ἰσονομίας καὶ ἰσοπολιτείας καὶ ὁλοκληρώνεται μὲ τὸν *Θούριο*, ὅπου οὐσιαστικὰ ὁ ἴδιος καλλι-

---

9. Ἀπ. Δασκαλάκη, *Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 1964, σσ. 9-138. Γ. Λαδᾶ / Ἀθ. Χατζηδήμου, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία*, σ. 143.

10. Γ. Μεταλληνοῦ / Δ. Μεταλληνοῦ, *Ἐθναρχία. Ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία*, Ἀθήνα 2015, σ. 132.

11. Ὁ. Κατσαρδῆ, «Ὁ Ρήγας Φεραῖος. Νέα Στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς Τεργέστης», *Μνήμων* 7 (1979) 150-174. Ἐδῶ: σ. 152.

12. Γ. Μεταλληνοῦ / Δ. Μεταλληνοῦ, *Ἐθναρχία*, σ. 132.

13. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 69. Ἐ. Λεοντσίνη, «Ἐννοιες τῆς Ἐλευθερίας στὸ ἔργο τοῦ Ρήγα: ἀρχαία παράδοση, νέος πολιτισμὸς καὶ κοινωνικὴ ἰσότητα», *Υπέρεια* 6 (2014) 861-882. Ἐδῶ: σ. 862.

εργεῖ τὰ συναισθηματικὰ κίνητρα τῶν ὑποδούλων γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐξέγερσης¹⁴.

Στὴ Βιέννη συνεργάτες του ἦταν κυρίως ὁμογενεῖς Ἕλληνες, ἔμποροι ἢ νέοι σπουδαστές, στοὺς ὁποίους καὶ ἀνακοίνωσε τὶς πατριωτικὲς του θέσεις¹⁵. Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ρήγας συνέστησε μυστικὴ ἐταιρεία γιὰ νὰ ὀργανώσει τὰ ἐπαναστατικὰ σχέδιά του. Μάλιστα ὑπογραμμίζει ὅτι ὁ ἴδιος ὑπενθύμισε στὸν Ρήγα «νὰ καύσωσι καὶ ἀφανίσωσι τινὰ μυστικὰ ἔγγραφα τῆς ἐταιρείας, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου πολλῶν ἄλλων σημαντικῶν συνεταιρῶν»¹⁶. Οἱ σημαντικότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν οἱ τυπογράφοι ἀδελφοὶ Μαρκίδες Πούλιου ἀπὸ τὴ Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας¹⁷. Στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Γεωργίου Πούλιου¹⁸ τύπωσε τὸν *Θούριο* καὶ τὴ *Χάρτα* ποὺ φιλοτεχνήθηκε ἀπὸ τὸν Αὐστριακὸ λιθογράφο Franz Müller (1755-1816), τὸ ἐπαναστατικὸ φυλλάδιο¹⁹ σὲ χιλιάδες ἀντίτυπα, προκειμένου νὰ διανεμηθοῦν στοὺς Ἕλληνες τῶν ὑπόλοιπων φιλελεύθερων περιοχῶν τῶν Βαλκανίων, τὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων Ἐραστῶν*, τὸ *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, τὸν *Ἡθικὸ Τρίποδα*, τὸ *Σύνταγμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας*, τὰ *Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, καθὼς καὶ τὸν *Νέο Ἀνάχαρσι*²⁰. Ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα διαπνέονται ἀπὸ φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ιδέες. Τὸ πολίτευμα ποὺ σχε-

14. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σσ. 67-68. Α. Κυριατζῆ, *Πνευματικὴ κίνηση καὶ ἰδεολογικὰ ρεύματα τοῦ γένους καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ στοὺς χρόνους τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας μέσα ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τῶν Φυλλαδίων*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 50.

15. Χρ. Περραιβοῦ, *Σύντομος Βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἐν Αθήναις 1860, σ. 17.

16. Στὸ ἴδιο, σ. 27.

17. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία*, τόμ. Δ', σ. 595.

18. Α. Λεγρᾶνδ, *Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων, ἐκ τῶν ἐν Βιέννῃ ἀρχείων ἐξαχθέντα καὶ δημοσιευθέντα* (μετάφρ. Σπ. Λάμπρος), Αθήνησιν 1891, σ. 17.

19. Στὸ ἴδιο, σ. 17. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 139: «Τὸ φυλλάδιο εἶναι γνωστὸ μόνο ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς ἀνάκρισης τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συνεργατῶν του ἀπὸ τὶς ἀστονομικὲς ἀρχὲς τῆς Βιέννης».

20. Χρ. Περραιβοῦ, *Σύντομος Βιογραφία*, σ. 25.

διάσε ὁ Ρήγας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ *Διακήρυξη Δικαιωμάτων* καὶ ἀπὸ τὸ σχέδιο *Συντάγματός* του, δὲν ἦταν πρωτότυπο. Τὰ κείμενα τῆς Ἐπαναστατικῆς Προκήρυξης ἀποτελοῦσαν ἐπεξεργασία τῆς μετάφρασης τῆς Γαλλικῆς Διακήρυξης Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου καὶ τοῦ Πολίτη (24 Ἰουνίου 1793) καὶ τοῦ ἰακωβινικοῦ Συντάγματος τοῦ 1793 (μὲ δύο διατάξεις εἰλημμένες ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1795)²¹. Ἐπομένως, ὁ Ρήγας συμπεριέλαβε στὸ Σύνταγμα του τὰ βασικὰ γνωρίσματα ἐνὸς κράτους, τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν πολυεθνικό, δημοκρατικό, φιλελεύθερο καὶ ἑλληνικό²². Τὸ κράτος, ὅμως, δὲν θὰ ἦταν ἐθνικό, ἐφόσον ἡ πληθυσμιακὴ σύνθεσή του δὲν καλυπτόταν ἀπὸ μία καὶ μόνη ἐθνικὴ ομάδα, οὔτε εἶχε θεσμοθετηθεῖ ἡ κυριαρχία μιᾶς συγκεκριμένης πληθυσμιακῆς μερίδας ἔναντι ἀσθενέστερων. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὑπερεθνικὸ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ χαρακτηριστεῖ, ἐφόσον «δὲν προβλεπόταν ἡ ὑπέρβαση τοῦ ἐθνικοῦ κριτηρίου, τὸ ὁποῖο δὲν ἦταν ἀκόμη νοητὸ στὴν ὑποστατικὴ ἢ στὴ θεσμικὴ του διάσταση»²³.

Ἡ ἐπαναστατικὴ πρωτοβουλία τοῦ Ρήγα καὶ οἱ ιδέες ποὺ τὴν ἐξέφρασαν ἀντιπροσωπεύουν μία βαλκανικὴ ἐκδοχὴ τοῦ Ἰακωβινισμοῦ²⁴ ὡς «πολιτισμικῆς ἐπανάστασης» καὶ κατ' ἐπέκταση συνδέονται μὲ τὸ γενικότερο φαινόμενο τῆς ἐμφάνισης τῶν πολιτικῶν παραδόσεων τῆς νεωτερικότητας ποὺ ἀναδύθηκαν ἀπὸ τὶς συγκυρίες καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης²⁵. Τὸ ἰακωβινικὸ σύστημα εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ καὶ βασίζεται στὴ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ στὴν κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν²⁶. Αὐτὲς τὶς ιδέες ὁ Ρήγας μεταφέρει μὲ τὴ διασκευὴ τοῦ ἰα-

---

21. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 18. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα*, σ. 36.

22. Ἀρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σ. 17.

23. Κ. Σβολόπουλου, «Ἡ πολιτικὴ πρόταση τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Μία ἐπανεκτίμηση», στὸν Τόμο *Τιμὴ στὸν Ρήγα Βελεστινλή*, Ἀθήνα 2002, σσ. 87-110. Ἐδῶ: σ. 96.

24. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 16.

25. Στὸ ἴδιο, σ. 11.

26. Στὸ ἴδιο, σ. 18.

καβινικοῦ πολιτεύματος στὶς εὐρύτερες μάζες μὲ τὸν *Θούριο*²⁷. Οὐσιαστικὰ ὁ ὅρος πατριωτισμός²⁸, εἰσάγεται στὸ ἐλληνικὸ πολιτικὸ λεξιλόγιο ἀπὸ τὸν Ρήγα²⁹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἴδιος προτρέπει τοὺς ὑπόδουλους σὲ μία ἐνεργητικὴ στάση καὶ τοὺς καλεῖ σὲ σύμπραξη μὲ τὶς λαϊκὲς μάζες, ὥστε νὰ καταργηθεῖ τὸ σύστημα τῶν προνομίων τῶν τάξεων καὶ νὰ ἰδρυθεῖ ἓνα ἀστικὸ κράτος δικαίου μὲ βάση τὸ Σύνταγμα³⁰.

3. Ρήγας καὶ Ἐλευθερία

Ὁ ἐπαναστατικὸς βρασμὸς ἦταν μόνιμος στὸ Γένος, καθὼς οἱ Ἕλληνες δὲν κατόρθωσαν ποτὲ νὰ συμβιβαστοῦν μὲ τὴν ἰδέα τῆς δουλείας. Τὸ ὄραμα τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξε ἐξ ἀρχῆς ξεκάθαρο³¹. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ὡς βασικὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, βρίσκεται στὸν Ρήγα σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ τὴν ἀρχαία παράδοση, ποὺ ὁ ἴδιος παραδέχεται ἀλλὰ καὶ τὶς ιδέες τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰσότητας. Πρόκειται γιὰ τὴν κατάφαση τῆς ἐτερότητας καὶ ἀναγνώρισης τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε πάντοτε τὴ σαφῆ διακήρυξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Σὲ διαφορετικὴ περίπτωση κάθε προσπάθεια κατάλυσης τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς λαοῦ ἢ ἐνὸς προσώπου συνεπάγεται «ὑποδούλωση στὴν πεπτωκυία φύση τοῦ ἀνθρώπου»³². Ἡ ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας, ποὺ συνίσταται στὴν ἄρνηση ἐνὸς προσώπου ἢ λαοῦ νὰ ὑποταγεῖ μὲ τὴ βία στὴ βούληση ἐνὸς ἄλλου, «οὐδέποτε θὰ λάμβανε σάρκα καὶ ὅσα χωρὶς τῆ συνειδητῆ ἀπόφαση, τὴν προαίρεση δηλαδὴ ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάληψη τῆς εὐθύνης μὲ τὴν ἐπιλογὴ τῆς αὐτοθυσίας»³³. Ἄλλωστε, «ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀνάκτησης τῆς ἐλευθε-

27. Στὸ ἴδιο, σ. 15.

28. Ἡ ιδιότητα τοῦ πατριώτη.

29. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 108.

30. Ἀρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σ. 16.

31. Γ. Μεταλληνοῦ, *Τουρκοκρατία*, σ. 164.

32. Ν. Μπερδιάγεφ, *Πνεῦμα καὶ ἐλευθερία. Δοκίμιον χριστιανικῆς φιλοσοφίας* (μετάφρ. Μητρ. Σάμου Εἰρηναίου), Ἀθῆναι 1952, σ. 153.

33. Θρ. Βλησιδίη, *Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ βούλησις πρὸς αὐτοθυσίαν παρ'*

ρίας γιὰ ἓναν σκλαβωμένο λαό, συνεπάγεται τὴν εὐθύνη ὡς ἔκφραση τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδητῆς τέλεσής της»³⁴.

Τὸ κείμενο στὸ ὁποῖο συστηματικὰ ὁ Ρήγας ἔχει διατυπώσει τὸν φιλελευθερισμὸ του εἶναι ἡ *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας*³⁵, πὺ οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ ἓνα σχέδιο πολιτεύματος ἢ Συντάγματος³⁶, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν μέχρι τότε ἀπολυταρχικὸ τυραννικὸ τρόπο διοίκησης τοῦ Σουλτάνου³⁷. Στὸ κείμενο *περὶ τῆς Διοίκησης*, ὁ Ρήγας θὰ ἀναφερθεῖ στὰ φυσικὰ δίκαια τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἔναντι τῶν νόμων, τῆς ἀτομικῆς καὶ ἐθνικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐλευθερίας ἔκφρασης τῶν ἰδεῶν, τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, τῶν συγκεντρώσεων, τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, τῆς ἀσφάλειας τῶν πολιτῶν, τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς αὐτοδιάθεσης, τῆς κατάργησης τῆς δουλείας, τῆς ἀντίστασης στὴ βία καὶ ἀδικία, κ.ἄ.³⁸, ἐνῶ ὁ νόμος θὰ θεμελιωθεῖ στὸ κοινωνικὸ συμβόλαιον³⁹.

Συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα ἦταν ὁ φιλελεύθερος χαρακτήρας τῆς *Νέας Πολιτικῆς Διοίκησης*, ὁ ὁποῖος τεκμηριώνεται ἀπὸ πλῆθος ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ θεμελιωδῶν δικαιωμάτων πὺ προβλέπονται καὶ κατοχυρώνονται ἀπὸ τὴ διακήρυξη τῶν *Δικαίων τοῦ Ἄνθρώπου*, πὺ προτάσσεται τοῦ *Σχεδίου Συντάγματος*. Αὐτὰ τὰ ἐξ ὑποκειμένου δίκαια, δηλαδὴ δικαιομα-

---

³⁴ Ἑλλησιν, Ἀθῆναι 1995, σ. 10.

³⁴ Κ. Νιάρχου, «Ἡ ἐλευθερία ὡς θυσία. Ἡ ψυχολογία τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821», *Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου Παπαφλέσσας, Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του (1788-1988), μὲ θέμα: Ἡ ἐλευθερία ὡς θυσία*, Ἀθήνα 1991, σσ. 35-44. Ἐδῶ: σ. 40.

³⁵ Ὅλα τὰ ἀντίτυπα τῆς ἀρχικῆς ἔκδοσης ἐξαφανίστηκαν μετὰ τὴ σύλληψη τοῦ Ρήγα καὶ τὴν κατάσχεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ του φυλλαδίου.

³⁶ Ἀρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σ. 16.

³⁷ Δ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ δημοκρατικὴ ἐνοποίηση τοῦ βαλκανικοῦ χώρου στὸ ἐπαναστατικὸ σχέδιο τοῦ Ρήγα*, Ἀθήνα 2010, σ. 16.

³⁸ Στὸ ἴδιο, σ. 26.

³⁹ Κ. Κωτσιόπουλου, «Τὸ πολιτικὸ ὄραμα τοῦ Ρήγα Φερραίου. Ἡ περίπτωσις τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοίκησης»», *Ἐνατενίσεισι* (2013) 55-59. Ἐδῶ: σ. 58.

τα, θεωροῦνται «φυσικά» καὶ συνοψίζονται στὴν ἰσότητα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν αὐτοδίκαιη ἀποτίναξη τῆς σκλαβιάς. Τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, ποῦ ἐπρόκειτο νὰ ἀνακτηθεῖ μὲ τὴν ἐπανάσταση, ἦταν ἡ εὐλαβικὴ δημόσια διακήρυξη τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τῶν ἐλεύθερων κατοίκων τῆς ἀναγεννημένης ἐπικράτειας⁴⁰ καὶ παρατίθεται ὡς ἐξῆς (ἄρθρο 2): «*πρῶτον τὸ νὰ εἴμαστε ὅλοι ἴσοι καὶ ὄχι ὁ ἓνας ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλο· δεύτερο νὰ εἴμαστε ἐλεύθεροι, καὶ ὄχι ὁ ἓνας σκλάβος τοῦ ἄλλου· τρίτο νὰ εἴμαστε σίγουροι στὴ ζωὴ μας καὶ κανένας νὰ μὴ μπορεῖ νὰ μᾶς τὴν πάρει ἄδικα καὶ κατὰ τὴ φαντασία του· καὶ τέταρτον τὰ κτήματα ὅποῦ ἔχομεν κανένας νὰ μὴν ἠμπορῆ νὰ μᾶς τὰ ἐργίξῃ, ἀλλ' εἶναι ἐδίκά μας καὶ τῶν κληρονόμων μας*»⁴¹. Μετὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἰσότητας ὡς τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου⁴² καθιερῶνεται ἡ ἰσότητα ἐνώπιον τοῦ νόμου (ἄρθρο 3) καὶ διευκρινίζεται ὅτι «*ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, κατὰ φυσικὸν λόγον εἶναι ἴσοι*»⁴³, καθὼς ὁ Ρήγας τόνιζε ὅτι ἡ ἰσότητα μεταξὺ τῶν ἐθνοτήτων συνομολογοῦσε τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο τῆς δημοκρατίας⁴⁴. Στὸ ἄρθρο 6, ἡ ἐλευθερία παρατίθεται νὰ εἶναι «*ἐκείνη ἢ δύναμις ὅποῦ ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ νὰ κάμῃ ὅλον ἐκεῖνο ὅποῦ δὲν βλάπτει εἰς τὰ δίκαια τοῦ γειτόνου του. Αὐτὴ ἔχει ὡς θεμέλιον τὴν φύσιν, διατὶ φυσικὰ ἀγαπῶμεν νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι, ἔχει ὡς κανόνα τὴν δικαιοσύνην, γιατί ἡ δικαία ἐλευθερία εἶναι καλὴ, ἔχει ὡς φύλακα τὸν νόμον, διατὶ αὐτὸς προσδιορίζει ἕως ποῦ πρέπει νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι*»⁴⁵. Ἐπομένως, ὁ Ρήγας ἀναφερόμενος στὸ «*ἠθικὸν σύνορον τῆς ἐλευθερίας*» τὸ ὁποῖο καθιστᾶ νομικὴ ὑποχρέωση τὴν ἠθικὴ ἐπιταγὴ τοῦ ρητοῦ «*μὴν κάμεις εἰς τὸν ἄλλον ἐκεῖνο ὅποῦ δὲν θέλεις νὰ σὲ κάμουν*»⁴⁶. Οἱ γενικὲς ρῆτρες τῆς ἰσότητας,

40. Λ. Βρανούση (ἐπιμ.), *Ἄπαντα*, τόμ. Β', σσ. 681-682.

41. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, , σ. 36.

42. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 72.

43. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 36.

44. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 88.

45. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 37.

46. Στὸ ἴδιο, σ. 37.

τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ιδιοκτησίας, γνωστὲς στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ δίκαιο, προσλαμβάνουν σύμφωνα μὲ τὰ γαλλικὰ πρότυπα, ἰδιαίτερο περιεχόμενο καὶ θεωροῦνται ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ δικαίωμα τῆς προσωπικῆς ἀσφάλειας, ὡς τὰ φυσικὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, «τὰ ὅποια δὲν ἔχει τὴν ἄδεια νὰ τοὺς τὰ ἀφαιρέσῃ κανένας ἐπὶ τῆς γῆς»⁴⁷. Ἡ βούληση γιὰ κοινωνικὴ ἰσότητα ἐκφραζόταν μὲ εἰδικότερες διατάξεις καὶ ὁδηγίες πολιτικῆς πρακτικῆς τὶς ὁποῖες ὁ Ρήγας διατύπωσε γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Δημοκρατία⁴⁸.

Ἀκολουθεῖ μὲ τὸ ἄρθρο 7, ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης ὡς «τὸ δίκαιον τοῦ νὰ φανερώνομε τὴν γνώμη μας καὶ τοὺς συλλογισμοὺς μας, τόσον μὲ τὴν τυπογραφίαν, ὅσον καὶ μὲ ἄλλον τρόπον τὸ δίκαιον τοῦ νὰ συναθροίζόμεθα εἰρηνικῶς»⁴⁹. Συνεπῶς, ὁ φορέας τῆς κυριαρχίας στὴν πολιτεία δὲν θὰ ἦταν οἱ ἐπιμέρους πολιτισμικὲς ὁμάδες, ἀλλὰ ὁ λαὸς στὸ σύνολό του, τὸν ὁποῖο ἀποτελοῦσαν ἄτομα ἀνεξάρτητα ἀπὸ συσσωματώσεις βασισμένες στὴ γλώσσα, τὴ θρησκεία ἢ τὴ φυλετικὴ καταγωγή⁵⁰. Ἰδιαίτερη εἶναι ἡ ἀναφορὰ πὸς τὸ κάνει ὁ Ρήγας στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀνεξιθρησκείας, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης ἐκφρασης τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων καὶ τῆς συνεπακόλουθης ἄσκησης τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν του καθηκόντων. Οἱ θρησκευτικὲς διαφορὲς δὲν ἀντιμετωπίζονταν μὲ ἐχθρικὴ προκατάληψη⁵¹: «ἡ ἐλευθερία κάθε εἴδους θρησκείας, Χριστιανισμοῦ, Τουρκισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ τὰ λοιπά, δὲν εἶναι ἐμποδισμένα εἰς τὴν παροῦσαν διοίκησιν. Ὅταν ἐμποδίζονται αὐτὰ τὰ δίκαια, εἶναι φανερὸν πὼς προέρχεται τοῦτο ἀπὸ τυραννίαν, ἢ πὼς εἶναι ἀκόμη ἐνθύμησις τοῦ ἐξοστρακισθέντος δεσποτισμοῦ ὁποῦ ἀπεδιώξαμεν»⁵². Χριστιανοί, Τοῦρκοι καὶ τὰ ἄλλα θρησκευόμενα θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερβοῦν τὶς θρησκευτικὲς τους διαφορὲς καὶ νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ὡς δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ «ἀγω-

---

47. Στὸ ἴδιο , σ. 35.

48. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 77.

49. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 37.

50. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 89.

51. Στὸ ἴδιο, σ. 88.

52. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 37.

νίζονταν για τὰ φυσικὰ καὶ πανανθρώπινα δίκαια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐθνοτικές, ταξικές ἢ θρησκευτικές διαφορές»⁵³. Ἔτσι, ὅλοι οἱ λαοὶ ποὺ ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἀπελευθέρωσή τους ἐπιδίωκαν νὰ ὑπερασπιστοῦν ἐνώπιον τῆς οἰκουμένης τὰ ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα δικαιώματά τους⁵⁴.

Μὲ τὸ ἄρθρο 9 ὁ Ρήγας ἀναφέρεται στὴν ἐλευθερία ποὺ ὁ νόμος διασφαλίζει για τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς «ἔχει χρέος νὰ διαφενδεύῃ τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ ἐκείνην τοῦ κάθε ἀνθρώπου, κάτοικου εἰς τούτην τὴν αὐτοκρατορίαν, ἐναντίον τῆς καταθλίψεως καὶ τῆς δυναστείας τῶν διοικητῶν. Ὅταν αὐτοὶ διοικοῦν καλῶς, νὰ τοὺς διαφεντεύῃ εἰ δὲ κακῶς, νὰ τοὺς ἀποβάλλῃ»⁵⁵. Προστατεύεται ἐπίσης, μὲ τὸ ἄρθρο 10, ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἀσφάλεια ἀπὸ παράνομες συλλήψεις καὶ φυλακίσεις καθὼς «κανένας ἄνθρωπος νὰ μὴν ἐγκαλῆται εἰς κριτήριον, νὰ μὴν πιάνεται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κριτοῦ καὶ νὰ μὴ φυλακῶνεται κατ' ἄλλον τρόπον, παρὰ καθὼς διορίζει ὁ νόμος ἡγουν, ὅταν πταίσι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὄχι κατὰ τὴν φαντασία καὶ τὴν θέλησιν τοῦ κριτοῦ. Κάθε κάτοικος ὅμως, ὅταν κραχθῆ εἰς τὴν κρίσιν, ἢ κατὰ νόμον πιασθῆ ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας τοῦ κριτηρίου, πρέπει νὰ ὑποταχθῆ εὐθὺς καὶ νὰ πηγαίνη νὰ κριθῆ διατί, ἂν ἀντισταθῆ καὶ δὲν θέλῃ νὰ πηγαίνη εἰς τὴν κρίσιν, γίνεται πταίστης καὶ ἀρκετὸν σφάλμα εἶναι ὅταν ὁ νόμος κράζῃ κανέναν ἄνθρωπον, καὶ ἐκεῖνος ἀντιστέκεται μὲ τὸ κακὸν καὶ δὲν ὑπακούει νὰ πηγαίνη, ὄντας σίγουρος ὅτι δὲν παιδεύεται, ἂν εἶναι ἀθῶος»⁵⁶. Ἐπιπλέον, θεσπίζεται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ ποινικοῦ δικαίου *nullum crimen nulla poena sine lege* καὶ ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀναδρομικότητος τῶν ποινικῶν νόμων (ἄρθρο 14), «κανένας ἄνθρωπος νὰ μὴ κρίνεται καὶ νὰ μὴν τιμωρῆται ἀλλέως, παρὰ ἀφ' οὗ εἰπῆ κατὰ τοὺς νόμους κραχθῆ εἰς τὴν κρίσιν καὶ τιμωρεῖται τότε μόνον, ὅταν εἶναι ἓνας νόμος καμω-

53. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 70. Κ. Κωτσιόπουλου, «Τὸ πολιτικὸ ὄραμα», σ. 57.

54. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 70.

55. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 38.

56. Στὸ ἴδιο, σ. 38.

μένος προτοῦ νὰ κάμῃ ἐκεῖνος τὸ παιῖσμα»⁵⁷. Ὁ Ρήγας ἐπισημαίνει, ἐπίσης, τὸ τεκμήριο τῆς ἀθωότητος τοῦ κατηγορουμένου, καὶ τὴν ἀπαγόρευση τῶν βασανιστηρίων (ἄρθρο 13), ἀφοῦ «κάθε ἄνθρωπος ὁποῦ φαίνεται πὼς εἶναι ἀθῶος, ἂν τὸν συκοφαντήσουν πὼς ἔπαισεν, ἐν ὅσῳ νὰ βεβαιωθῇ πὼς εἶναι πταιστής, καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ πιασθῇ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ κριτηρίου»⁵⁸. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, ἡ ποινὴ θὰ πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται ὅπως προβλέπει ὁ νόμος, καθὼς κατὰ τὴ σύλληψη καὶ προφυλάκιση τοῦ ἀτόμου «κάθε ἀύστηρότης, καθὼς δέσιμον, ὕβριςμοί, δαρμοί, ὁποῦ δὲν εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν κατακράτησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου, ἐν ὅσῳ νὰ κριθῇ, νὰ εἶναι ἐμποδισμένα, καὶ μόνον ἀφ' οὗ ἀποδειχθῇ πταιστής, τότε νὰ γίνεται ἀρχὴ τιμωρίας εἰς τὸ ὑποκείμενόν του, καθὼς διαλαμβάνει ὁ νόμος»⁵⁹.

Σημαντικὴ σύμφωνα μὲ τὸν Ρήγα εἶναι καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ νὰ ἐπιλέγει ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐπάγγελμα ποῦ ἐπιθυμεῖ (ἄρθρο 17), καθὼς «δὲν εἶναι ἐμποδισμένον εἰς τοὺς κατοίκους κανένα εἶδος ἐργασίας, τέχνης, γεωργικῆς, πραγματείας, ἢ ὅποιονδήποτε ἐπιχείρημα ὠφέλιμον εἰς τὴν συγκοινωνίαν· ἡ φιλοπονία ὅλων τῶν πολιτῶν ἠμπορεῖ νὰ ἐκτείνεται εἰς ὅλας τὰς τέχνας καὶ μαθήσεις»⁶⁰.

Ὁ Ρήγας ὀραματίζεται τὸν ἐλληνικὸ λαὸ σὲ διαρκῆ πολεμικὸ συναγερμὸ γιὰ νὰ κατοχυρώσει τὴν ἐλευθερία του μὲ κάθε προσπάθεια ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς⁶¹. Στὸ ἄρθρο 26 λέγει ὅτι «κανένα μέρος τοῦ λαοῦ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν δύναμιν ὅλου τοῦ ἔθνους· κάθε μέλος ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος λαοῦ, συναγόμενον, ἔχει δίκαιον νὰ εἰπῇ τὸ θέλημά του μὲ μίαν σωστὴν ἐλευθερίαν»⁶².

Χαρακτηριστικὴ τοῦ φιλελεύθερου χαρακτῆρα τοῦ πολιτεύματος, ὡς ἔκφραση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Ρήγα, εἶναι ἡ διάτα-

---

57. Στὸ ἴδιο, σ. 39.

58. Στὸ ἴδιο, σ. 39.

59. Στὸ ἴδιο, σ. 39.

60. Στὸ ἴδιο, σ. 40.

61. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα*, σ. 41.

62. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 42.

ξη πού προβλέπει τὴν παροχὴ ἀσύλου (ἄρθρο 120) σὲ «ὄλους τοὺς ἀδικημένους ξένους καὶ ὄλους τοὺς ἐξωρισμένους ἀπὸ τὴν πατρίδα των δι' αἰτίαν τῆς ἐλευθερίας. Ἀπαρνοῦνται καὶ δὲν δίδουν ὑποδοχὴν καὶ περιποίησιν εἰς τοὺς τυράννους»⁶³. Τέλος μὲ εἰδικὴ διάταξή του τὸ Σύνταγμα (ἄρθρο 122) ἐγγυᾶται «τὸ δίκαιον τοῦ νὰ δίδῃ ἕκαστος ἀναφορὰν καὶ νὰ προσκλαυθῇ, τὸ δίκαιον τοῦ συναθροίζεσθαι εἰς δημοσίους συντροφίας, καὶ τελευταῖον τὴν ἀπόλαυσιν ὄλων τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου»⁶⁴ πού ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ⁶⁵. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας περιλαμβάνει ὄλους τοὺς ὑπόδουλους καὶ τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων, πού συνδέονται μεταξὺ τους μὲ κοινὸ τόπο, τὴν πατρίδα καὶ μὲ βασικὸ σκοπὸ τὴν ἀποτίναξή του τουρκικοῦ ζυγοῦ⁶⁶.

4. Ρήγας καὶ Ἐπανάστασι

Τὸ δικαίωμα τῆς ἐπανάστασις συνιστοῦσε τὸ ἔσχατο ἐχέγγυο τῆς ἐλευθερίας. Ἄν ἡ κυβέρνησι παραβίαζε ἢ σφετεριζόταν τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ τότε ὁ τελευταῖος εἶχε κάθε δικαίωμα νὰ ἐξεγερθεῖ καὶ νὰ διεκδικήσῃ τὰ δικάια του⁶⁷. Ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία συνιστοῦσε ἀναγκαία προϋπόθεσι γιὰ τὴν πραγμάτωσι τῆς ἀνθρώπινης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας⁶⁸. Μὲ τὴν ἔκρηξι τῆς ἐπανάστασις καὶ τὴν πρώτη ἐπιτυχία στὴ Νότια Ἑλλάδα τὰ γεγονότα ἔλαβαν ἄλλη τροπή. Ἡ ἄφιξι πολλῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ δημιούργησε νέα δεδομένα στὴ στοχοθεσία τῆς Ἐπανάστασις⁶⁹.

Ὁ ἴδιος ἔδωσε προτεραιότητα στὴν ψυχικὴ προετοιμασία τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων προκειμένου νὰ ἐνισχυθοῦν στὸν ἐπαναστατικὸ ἀγώνα τους ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας⁷⁰. Ὅσο

63. Στὸ ἴδιο, σ. 69.

64. Στὸ ἴδιο, σ. 69.

65. Ἀρ. Μάνεσι, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σσ. 23-24.

66. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα*, σ. 45.

67. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 81.

68. Στὸ ἴδιο, σ. 74.

69. Ἀ. Κυριατζῆ, *Πνευματικὴ κίνησι*, σ. 163.

70. Δ. Καραμπερόπουλου (ἐπιμ.), *Ρήγα Βελεστινλῆ, Τὰ Ἐπαναστατικά*, Ἀθή-

σκληρότερη ἦταν ἡ τυραννία, τόσο πιὸ ἀποφασισμένος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ λαὸς νὰ ἀντισταθεῖ καὶ νὰ διεκδικήσει τὰ δίκαιά του⁷¹. Σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης τοῦ Ρήγα καὶ τῆ σύλληψη τοῦ ἐπαναστατικοῦ σχεδίου του διαδραμάτισαν τὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του, τὰ Ὀρλωφικά (1770), ἡ νέα πολιτειακὴ κατάσταση μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση (1789) καὶ ὁ πόλεμος τῶν τριῶν Ἰμπερίων (1787-1792)⁷². Ὁ Ρήγας προετοίμασε μεθοδικὰ τὸ ἐπαναστατικὸ του σχέδιο. Ἐξύψωσε τὸ φρόνημα τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων μὲ τὸν *Θούριο* ποὺ κυκλοφορήθηκε σὲ χειρόγραφη μορφή⁷³.

Τὸ πολυεθνικὸ κράτος ποὺ προγραμματίζε ὁ Ρήγας μὲ τὴ *Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση* ἦταν δημοκρατικό. Προφανῆς καὶ ἔντονος προβάλει ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς σχεδιαζόμενης κρατικῆς ὀργάνωσης. Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, ὅπως τὴν ὀνομάζει (ἄρθρο 1), βασιίεται στὴ λαϊκὴ κυριαρχία καὶ στὴν αὐτοκρατορία τοῦ λαοῦ (ἄρθρο 25): «*Ἡ αὐτοκρατορία εἶναι θεμελιωμένη εἰς τὸν λαόν. Αὐτὴ εἶναι μία, ἀδιαίρετος, ἀπροσδιόριστος καὶ ἀναφαίρετος. Ἦγουν ὁ λαὸς μόνον ἠμπορεῖ νὰ προστάζη, καὶ ὄχι ἓνα μέρος ἀνθρώπων ἢ μία πόλις καὶ ἠμπορεῖ νὰ προστάζη δι' ὅλα χωρὶς κανένα ἐμπόδιον*»⁷⁴. Ἐσχατὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώριση τοῦ δικαιώματος ἀντίστασης σὲ κάθε πολίτη (ἄρθρο 33) «*ὅταν τὸν καταθλίβουν καὶ τὸν ἀδικοῦν, εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀνωτέρω ρηθέντων δικαίων του, διατὶ κανένας δὲν ἀντιστέκεται ὅταν*

να 20055, σ. 10.

71. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 81.

72. Δ. Καραμπερόπουλου (ἐπιμ.), *Τὰ Ἐπαναστατικά*, σ. 5.

73. Cl. Fauriel, *Clants populaires de la Crece modern*, τόμ. Β', Paris 1825, σ. 15 κ. ἐξ. Ὁ Fauriel συμπεριέλαβε στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ τὸν *Θούριο*, δεῖγμα τῆς πλατιάς του διάδοσης καὶ ἐξάπλωσης. Μάλιστα ἔχει συμπεριλάβει καὶ τὶς παραλλαγές τοῦ *Θούριου*, ὅπως αὐτὲς παρατηρήθηκαν στὸ μουσικὸ ἰδίωμα τῶν διαφόρων περιοχῶν. Βλ. σχετικὰ, Ν. Πολίτη, «Ὁ Μασσαλιώτικος Θούριος ἐν Ἑλλάδι», *Παρθενὸν* 20 (1872) 1089-1093. Ἐδῶ: σσ. 1091-1092.

74. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 42.

ἡξέυρη πὼς θεὸς νὰ λάβῃ τὸ δίκαιόν του μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ νόμου»⁷⁵. Ὁ Ρήγας ἔκλεινε τὸ σχεδιάσμα του γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀναδιάρθρωση τῆς βαλκανικῆς κοινωνίας, τονίζοντας ὅτι ἡ ἐπανάσταση ἀποτελοῦσε τὸ πιὸ ἱερὸ ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὸ πιὸ ἀπαραίτητο ἀπὸ τὰ καθήκοντα τοῦ πολίτη⁷⁶. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 35: «ὅταν ἡ διοίκησις βιάζῃ, ἀθετῇ, καταφρονῇ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ δὲν εἰσακούῃ τὰ παράπονά του, τὸ νὰ κάμῃ τότε ὁ λαός, ἢ κάθε μέρος τοῦ λαοῦ, ἐπανάστασιν, ν' ἀρπάξῃ τὰ ἄρματα καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς τυράννους του, εἶναι τὸ πλέον ἱερὸν ἀπ' ὅλα τὰ δίκαιά του καὶ τὸ πλέον ἀπαραίτητον ἀπ' ὅλα τὰ χρέη του. Ἄν εὐρίσκωνται ὅμως εἰς τόπον ὁποῦ εἶναι περισσότεροι τυράννοι, οἱ πλέον ἀνδρεῖοι πατριῶται καὶ φιλελεύθεροι πρέπει νὰ πιάσουν τὰ περάσματα τῶν δρόμων καὶ τὰ ὕψη τῶν βουνῶν, ἐν ὅσῳ ν' ἀνταμωθοῦν πολλοί, νὰ πληθύνῃ ὁ ἀριθμὸς των, καὶ τότε ν' ἀρχίσουν τὴν ἐπιδρομὴ κατὰ τῶν τυράννων, κάμνοντες εἰς κάθε δέκα ἀνθρώπους ἓνα δέκαρχον, εἰς τοὺς πενήντα πεντηκόνταρχον, εἰς τοὺς ἑκατὸν ἑκατόνταρχον⁷⁷». Οἱ πιὸ θαρραλέοι καὶ φιλελεύθεροι πατριῶτες θὰ ἔπρεπε νὰ βγοῦν στὰ βουνὰ καὶ νὰ καθοδηγήσουν τοὺς συμπατριῶτες τους νὰ ἐξεγερθοῦν, νὰ πάρουν τὰ ὄπλα, νὰ πυκνώσουν τὶς γραμμές τους καὶ νὰ στραφοῦν κατὰ τῶν τυράννων γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὶς ἐλευθερίες τους⁷⁸.

Ἄξιες ιδιαίτερης μνείας, ὡς δηλωτικὲς τῆς δημοκρατικῆς ποιότητος τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα, εἶναι καὶ οἱ διατάξεις «περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας μὲ τὰ ζένα ἔθνη», οἱ ὁποῖες ὀρίζουν ὅτι «ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς εἶναι φίλος καὶ φυσικὸς σύμμαχος μὲ τὰ ἐλεύθερα ἔθνη»⁷⁹, καὶ ὅτι «οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνακατώνονται στὴν διοίκησιν τῶν ἄλλων ἔθνων, ἀλλ' οὔτε εἶναι εἰς αὐτοὺς δεκτὸν νὰ ἀνακατωθοῦν ἄλλα εἰς τὴν ἐδική των»⁸⁰. Καὶ τέλος «δὲν κάμνουν ποτε εἰρή-

75. Στὸ ἴδιο, σ. 44.

76. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 82.

77. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 44.

78. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλῆς*, σ. 81.

79. Ρήγα Βελεστινλῆ, *Ἄπαντα*, σ. 68.

80. Στὸ ἴδιο, σ. 68.

νην μὲ ἕναν ἐχθρὸ ὁποῦ κατακρατεῖ ἐλληνικὸν τόπον»⁸¹. Ὑπῆρχαν καὶ νέα στοιχεῖα σὲ αὐτὰ καὶ ἀξιόλογες καινοτομίες ἀφοῦ ὁ Ρήγας πρῶτος ἐπιχείρησε τὴ θεσμικὴ ὑλοποίηση τῶν φιλελεύθερων καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη⁸². Ἐπομένως, κατὰ τὸν ἐπαναστατικὸ σχεδιασμό του ὁ Ρήγας πίστευε ὅτι: α) θὰ ἦταν ἀπαραίτητη ἡ στρατιωτικὴ ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι β) θὰ ἔπρεπε ἡ ἔναρξη τῆς ἐπανάστασης νὰ γίνεαι μὲ προετοιμασία καὶ ἐπιτελικὸ σχεδιασμό. Σύμφωνα μὲ τὰ ἔγγραφα τῆς ἀνάκρισῆς του ποὺ μᾶς ἔχουν διασωθεῖ, ὁ Ρήγας εἶχε προγραμματίσει, ἡ ἔναρξη τῆς ἐπανάστασης νὰ γίνεαι ἀπὸ τοὺς τότε ἔνοπλους στρατιωτικοὺς ἐλληνικοὺς πληθυσμοὺς, τοὺς Μανιάτες καὶ τοὺς Σουλιῶτες. Συγκεκριμένα μετὰ τὴν κάθοδό του στὴν Ἑλλάδα θὰ κατευθυνόταν στὴ Μάνη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ θὰ προχωροῦσε στὴν ἐπανάσταση τῆς Πελοποννήσου, στίς ὑπόλοιπες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ ἀκολούθως τῶν ἄλλων Βαλκανικῶν λαῶν⁸³. Ὁ Ρήγας ἀποδεικνύεται «*ρεαλιστὴς καὶ σὲ καμία περίπτωση οὐτοπιστὴς*»⁸⁴. Γνωρίζει καλὰ τοὺς ἀγῶνες τῶν Βαλκανικῶν λαῶν γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ὀθωμανῶν κατακτητῶν καὶ ζητᾷ τὴν πολιτειακὴ ἀνατροπὴ τους μὲ ριζοσπαστικὸ τρόπο⁸⁵. Ὁ Ρήγας πρότεινε τὴ συγκρότηση ἑνὸς ἐνιαίου κράτους καὶ θεμελιωμένου στὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τοῦ δημοκρατικοῦ ιδεώδους⁸⁶. Ἡ δημοκρατία ἦταν γιὰ τὸν Ρήγα ἕνα πανανθρώπινο ἰδανικὸ μὲ ὑπερεθνικὲς διαστάσεις⁸⁷. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι οἱ ἀθαιρεσίαι τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας ὀφείλονταν στὴν ἀνυπαρξία νόμων καὶ γι' αὐτὸ καὶ μάχεται ὑπὲρ τῆς δημιουργίας συνταγματικῶν δημοκρατικῶν διατάξεων⁸⁸. Γιὰ νὰ

---

81. Στὸ ἴδιο, σ. 69.

82. Ἀρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σ. 16.

83. Δ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ ἐπαναστατικὴ φυσιογνωμία*, σ. 25.

84. Κ. Κωτσιόπουλου, «Τὸ πολιτικὸ ὄραμα», σ. 56.

85. Στὸ ἴδιο, σ. 56.

86. Κ. Σβολόπουλου, «Ἡ πολιτικὴ πρόταση», σ. 96.

87. Δ. Καραμπερόπουλου, *Ἡ δημοκρατικὴ ἐνοποίηση*, σ. 29.

88. Τοῦ ἴδιου, *Μηνύματα καὶ διδάγματα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του*, Ἀθήνα 2014, σ. 31.

ἐπιτύχει τὴ μετὰδοση τοῦ ἐπαναστατικοῦ μηνύματός του στοὺς ὑπόδουλους καὶ νὰ τοὺς ἐνισχύσει τὴν ἀπόφασή τους γιὰ ἐπανάσταση, ὁ Ρήγας ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐποπτικὸ ὕλικό, χρησιμοποίησε καὶ τὴ μουσική. Συνέθεσε τὸν παιάνα μὲ τίτλο *Θούριος*, πού ἀρχίζει μὲ τὸν στίχο «Ὡς πότε παλληκάρια»⁸⁹. Πρόκειται γιὰ ἔμμετρο κείμενο μὲ πολλὰ στοιχεῖα ἀφηγηματικότητας, μέσω τοῦ ὁποῖου ὁ Ρήγας ἀποβλέπει νὰ μεταφέρει καὶ νὰ καταστήσει κατανοητὲς τὶς ἀφηρημένες ιδέες τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* καὶ τῆς *Νομοθετημένης Πράξεως* στὸ ἱστορικὸ, πολιτικὸ καὶ πολιτισμικὸ περιβάλλον τῶν Ὀθωμανῶν⁹⁰. Ὁ *Θούριος* μάλιστα, εἶναι γραμμένος μὲ ἀπλὰ λόγια ὥστε νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόδουλους χωρὶς νὰ χρειάζονται ὑποσημειώσεις ἢ ἐπεξηγήσεις ὅπως συνέβαινε μὲ ἄλλες συνθέσεις τῆς ἐποχῆς του. Ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ τίτλου τοῦ *Ἐπαναστατικοῦ Ὑμνου* «*διαφαίνεται ἡ ἐσωτερικὴ συνάφεια τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα μὲ τὸ ἰδεολογικὸ κλίμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κλασικισμοῦ τῆς ἐποχῆς του*»⁹¹. Ὁ Ρήγας ἐπιδίωξε μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ του δραστηριότητα καὶ μὲ τὴ διάδοση τῶν δημοκρατικῶν καὶ φιλελεύθερων ιδεῶν «*νὰ φέροι τὰ Βαλκάνια στὴν Εὐρώπη ἢ ἔστω τὴν Εὐρώπη στὰ Βαλκάνια*»⁹². Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ στρατηγικοῦ σχεδίου τῆς ἐπανάστασής του περιλάμβανε τὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις. Γνώριζε καλὰ ὁ Ρήγας ὅτι χωρὶς τὴ στρατιωτικὴ νίκη δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐδραιωθεῖ ἡ ἐπανάσταση καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀνακτηθεῖ ἡ ἐλευθερία γιὰ τοὺς Ἕλληνας⁹³.

Ὁ Ρήγας, σύμφωνα μὲ τὸν Περραιβοῦ⁹⁴, κληροδότησε στοὺς συντρόφους του καὶ τοὺς Ἕλληνας «*ἐντετυπωμένα καὶ ζωηρὰ τὰ παραδείγματά του, τὶς θεῖες συμβουλές του, τὰ ἐνθουσιαστικὰ ἄσματά του, ἅπερ ἐδίδαξαν αὐτοὺς τὴν ὑπομονήν, τὴν ἐνθύμησιν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου ἐκφρασθεῖσης προφητείας*

89. Ρήγα Βελεστινλιῆ, *Ἄπαντα*, σ. 73.

90. Στὸ ἴδιο, σ. 105.

91. Στὸ ἴδιο, σ. 105.

92. Ἀρ. Μάνεση, «Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία», σ. 30.

93. Δ. Καραμπερόπουλου, *Μηνύματα καὶ διδάγματα*, σ. 9.

94. Χρ. Περραιβοῦ, *Σύντομος Βιογραφία*, σ. 59.

του»⁹⁵. Ἡ προβληματικὴ τῆς ἐπανάστασης, ποὺ προβάλλει ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ corpus τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, ὠρίμασε στὴ σκέψη του ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς ἐμπειρίας⁹⁶. Ὁ Ρήγας πιστεύει ὅτι ἡ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ ἔλθει μόνο ἀπὸ συνειδητοποιημένους Ἕλληνες ποὺ ἔχουν στοιχειώδη παιδεία καὶ βασικὲς ἱστορικὲς γνώσεις γιὰ τὴν πατρίδα τους καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Τὸ κράτος μπορεῖ νὰ ὀργανωθεῖ καὶ νὰ ἐπιβιώσει μόνον, ὅταν οἱ πολῖτες διαθέτουν θεμελιώδη δημοκρατικὴ συνείδηση⁹⁷.

Τὸ πολυεθνικὸ κράτος ποὺ σχεδίαζε ὁ Ρήγας μὲ τὴ *Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση* ἦταν δημοκρατικὸ. Ὡς ἐκ τούτου, προφανῆς καὶ ἔντονος προβάλλει ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς σχεδιαζόμενης κρατικῆς ὀργάνωσης. Ἡ «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία»⁹⁸, ὅπως ὀνομάζεται, βασιίεται στὴ λαϊκὴ κυριαρχία, στὴν «αὐτοκρατορία τοῦ λαοῦ»⁹⁹. Ἐσχατὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώριση σὲ κάθε πολίτη τοῦ δικαιώματος τῆς ἀντίστασης «ὅταν τὸν καταθλίβουν καὶ τὸν ἀδικοῦν»¹⁰⁰, ἀναγνωρίζοντας ἀκόμη καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπανάστασης ὅταν ἡ διοίκηση παραβιάζει, ἀθετεῖ καὶ καταφρονεῖ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ δὲν εἰσακούει τὰ παράπονά του¹⁰¹. Μὲ τὸ ἄρθρο 35 προβλέπεται ἡ καταστολὴ τῶν αὐθαιρέτων ἐνεργειῶν τῆς διοίκησης καὶ δίνεται ἔμφαση στὴν ἀντίσταση κατὰ τῆς τυραννίας¹⁰² καὶ στὸ δικαίωμα γιὰ ἐξέγερση ποὺ ἀναγνωρίζονταν ὡς τὰ πιὸ ἱερὰ καὶ ἀπαράγραπτα καθήκοντα τοῦ πολίτη¹⁰³. Ἀκόμη, σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸν Ρήγα, οἱ Ἕλληνες «δὲν κάνουν ποτὲ εἰρή-

---

95. Στὸ ἴδιο, σ. 45.

96. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 57.

97. Γ. Σούρλα, *Πόρτος Νεμπόισα. Οἱ τελευταῖες μέρες τοῦ Ρήγα Βελεστινλή καὶ τῶν συντρόφων του*, Αθήνα 2011, σ. 43.

98. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 45.

99. Στὸ ἴδιο, σ. 42.

100. Στὸ ἴδιο, σ. 44.

101. Στὸ ἴδιο, σ. 44.

102. Ν. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα*, σ. 41.

103. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 72.

νην μὲ ἕναν ἐχθρὸν ὁποῦ κατακρατεῖ τὸν ἑλληνικὸν τόπον»¹⁰⁴, ἐφαρμόζοντας στὴν πράξη τὴν ἔννοια τοῦ πατριωτισμοῦ ὡς ἀγάπης γιὰ τὴν πατρίδα χωρὶς ὑστερόβουλες σκέψεις.

Ὁ Ρήγας δὲν εὐτύχησε λόγῳ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου του νὰ δεῖ τὰ ἐπαναστατικά του σχέδια νὰ ὑλοποιοῦνται καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ βιώσει τὴ χαρὰ τῆς ἐλευθερίας μαζί μὲ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς λοιποὺς βαλκανικοὺς λαοὺς¹⁰⁵. Παρὰ ταῦτα τὸ ἐπαναστατικό του μήνυμα ἐνίσχυσε τοὺς ὑπόδουλους Ἕλληνες στὴν ἀπόφασή τους γιὰ ἐξέγερση ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας¹⁰⁶.

5. Ἐπιλογικὲς διαπιστώσεις

Οἱ Ἕλληνες, παραμένοντας γιὰ τουλάχιστον τέσσερις αἰῶνες σὲ συνθήκες δουλείας «δέχθησαν θανάσιμη προσβολὴ τῆς ἐθνικῆς τους χωρικότητας, δηλαδὴ τῆς πατρίδας, καὶ τῆς χρονικότητάς τους, δηλαδὴ τῆς ζωῆς τοῦ Γένους»¹⁰⁷. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ στέρηση τῆς ἐλευθερίας τους ἐξελίχθηκε σὲ μία ἐπίπονη καὶ διαρκῆ ἀγωνιστικὴ διεκδίκηση γιὰ τὴν ἀνάκτησή της. Ἡ ἀπελευθερωτικὴ αὐτὴ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων συνοψίζεται ἀπὸ τὸν Ρήγα στὸ ἐπαναστατικὸ σύνθημα: «Ἐλευθερία ἢ Θάνατος»!

Τὸ πολίτευμα ποὺ σχεδίασε ὁ Ρήγας δὲν ἀποτελέσει τόσο ἕνα νομικὸ κείμενο, μὲ προοπτικὴ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, ὅσο ἕνα ἐπαναστατικὸ μανιφέστο γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ προπαρασκευὴ τῆς ἐξέγερσης κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Ὁ Ρήγας δὲν ἀπευθύνει ἐκκλήση γιὰ βοήθεια στὶς ξένες δυνάμεις καθὼς γνώριζε καλὰ ὅτι οἱ ἴδιες θὰ προσπαθοῦσαν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ δικά τους συμφέροντα. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ προτάσσει στὸ στρατηγικὸ ἐπαναστατικὸ του σχέδιο τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἠθικοῦ τῶν ὑπόδουλων Ἑλλήνων.

Τὸ σημαντικότερο ἐπίτευγμα τοῦ Ρήγα εἶναι ὅτι κατόρθωσε νὰ συλλάβει ἕνα γενικὸ κοινωνικὸ αἴσθημα ἀνάτασης καὶ προσδοκί-

104. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 69.

105. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σ. 97.

106. Δ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας καὶ Ὀρθόδοξη Πίστη*, Ἀθήνα 2005, σ. 29.

107. Κ. Τσιρόπουλου, *Μάθημα ἐλευθερίας*, Ἀθήνα 1973, σ. 13.

ας καὶ νὰ τὸ ἐκφράσει μὲ τὴ γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ δημοκρατικοῦ πατριωτισμοῦ. Ἄλλωστε γιὰ τὸν ἴδιο ἡ ἐλευθερία, ἡ δημοκρατία, ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία ὑπῆρξαν πάντοτε ἔννοιες ἀλληλένδετες καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενες¹⁰⁸.

Τὸ μήνυμα τὸ ὁποῖο ὁ Ρήγας μεταλαμπαδεύει στὶς νεότερες γενιὲς τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ὅτι ἡ ἐλευθερία ὡς πανανθρώπινο δικαίωμα, δὲν θὰ πραγματοποιήσεται ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ἡ συνειδητὴ βούληση καὶ ἡ ὑπαρξὴ τῆς προαίρεσης ποὺ καθορίζει «τὴν ἀνάληψη τῆς εὐθύνης τῆς ἀντίστασης καὶ τῆς αὐτοθυσίας»¹⁰⁹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ Ρήγας ἐπισημαίνει τὴ σπουδαιότητα τῆς ἐλευθερίας, ὡς πρωτίστου ἀγαθοῦ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ διακηρύσσει ὡς ἐξίσου σημαντικὴ ἀρετὴ, τὸ δικαίωμα τῆς ἐπανάστασης ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται στὸν *Θούριό* του, ἀποτελώντας τὸ καταστάλαγμα τῆς ἐμπειρίας τῶν σαράντα χρόνων τῆς ἐπίγειας ζωῆς του: «*Κάλλιο ἴναι μίας ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ, παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ*»¹¹⁰!

---

108. Π. Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, σσ. 95-97.

109. Θρ. Βλησίδη, *Ἡ ἰδέα*, σ. 10.

110. Ρήγα Βελεστινλή, *Ἄπαντα*, σ. 73.

